

3. lékařská fakulta University Karlovy

Ruská 87, Praha 10, 100 00, Czech Republic

Klinika nemocí z povolání

Ovlivnění zdraví a vývoje člověka náboženstvím

The affection of health and person development by religion

Diplomová práce z preventivního lékařství

Vedoucí diplomové práce: Doc. MUDr. Evžen Hrnčíř, CSc.

Autor diplomové práce: Bohumil Mlýnek

Zpracováno v akademickém roce: 2005/2006

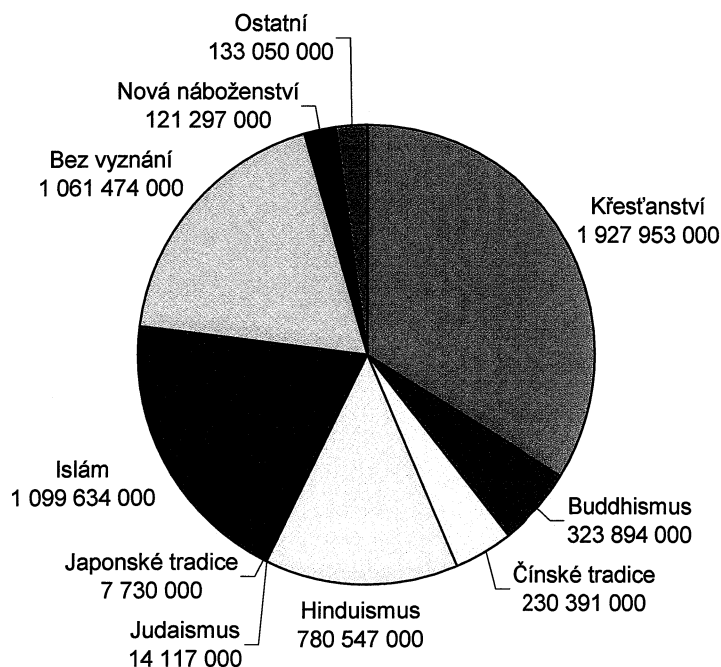
*Poděkování Doc. MUDr. Evženu Hrnčířovi, CSc. za jeho čas, obětavost, připomínky,
rady a odborné vedení při zpracování diplomové práce.*

Úvod:

Více než čtyři pětiny veškerého obyvatelstva Země vyznávají některé náboženství (tab.1, graf 1). To s sebou přináší dodržování určitých tradic a rituálů, které mohou mít více či méně výrazný vliv na zdraví a vývoj jednotlivce vyznávajícího náboženství. Přestože je rozdělení náboženství ve světě dáno také geograficky a rasově, rozšíření z míst jejich vzniku do celého světa dává možnost porovnávat skupiny věřících s dobrou kvalitou výstupů.

Křesťanství	1 927 953 000	33,82%
Buddhismus	323 894 000	5,68%
Čínské tradice	230 391 000	4,04%
Hinduismus	780 547 000	13,69%
Judaismus	14 117 000	0,25%
Japonské tradice	7 730 000	0,14%
Islám	1 099 634 000	19,29%
Bez vyznání	1 061 474 000	18,62%
Nová náboženství	121 297 000	2,13%
Ostatní	133 050 000	2,33%
	5 700 087 000	

Tab.1

Graf 1

Cíl práce:

V náboženských uskupeních identifikovat zvýšená rizika určitých patologických jednotek, aby bylo možné se na ně zaměřit a účinněji jim předcházet.

VZNIK A HISTORIE NÁBOŽENSTVÍ

Náboženství se do dnešní podoby vyvíjela mnohdy po dlouhá staletí. Historie jejich vzniku a utváření je důležitá pro pochopení jejich základních principů, jejichž praktickým vyjádřením jsou četné tradice a rituály. Ty mají specifické důsledky na vývoj a zdraví jedince. Následující část přinese stručný vhled do vzniku a historie nejdůležitějších světových náboženství a jeho postavení v dnešním světě.

Judaismus

Úvod

Judaismus je dnes sice nejmenším světovým náboženstvím, ale jeho vliv a geografický rozsah byly nepoměrně větší. Původně byl státním náboženstvím starověkého Judského království, zaniknuvšího v roce 586 př.n.l. *Diaspora* („rozptýlení“) pak zavedla do většiny zemí na celém světě a náboženství se tak vyvíjelo pod vlivem hostitelských kultur. Vliv byl vzájemný, neboť Židé fungovali jako vynikající přenašeči vědomostí.

Judaismus má tři podstatné prvky: Boha, Tóru a Izrael. Toto patrně nejstarší monoteistické náboženství na světě věří v jediného, univerzálního a věčného Boha, stvořitele a vládce všeho, co existuje. Bůh navázal zvláštní vztah, neboli uzavřel smlouvu s jediným národem – Židy čili Izraelem - a dal jim za úkol stát se „světlem národů“ (Izajáš 49,6). Judaismus nikdy neočekával, že by se všichni lidé měli stát židy, ale chová naději, že celý svět uzná vládu jediného Boha. Za to, že Bůh o Izrael pečuje, jsou Židé povinni dodržovat Boží učení neboli Tóru. Tóra obsahuje etická a rituální příkázání (*micvot*), jejichž dodržováním se člověk může podílet na Boží etické a morální svatosti. Výraz „Izrael“ označuje historický politický celek, lid, národ, systém víry, společenskou skupinu i kulturu. Protože se judaismus zrodil jako náboženství konkrétního národního státu, musel se celá staletí ve vyhnanství potýkat otázkou mnohočetné identity. I když židovské náboženství sloužilo jako základ židovské identity, významnou úlohu rovněž hrály společné historické vědomí a globální etnická solidarita. Podle biblického vyprávění Bůh poté co stvořil nebe a zemi uzavřel zvláštní smlouvu s Abrahámem, poutníkem z Mezopotámie. Za to, že v něj Abrahám bude věřit, slíbil mu Bůh domov v Kenaanu – budoucí zemi Izrael – a četné potomstvo. Abrahámův vnuk Jákob (jemuž dal Bůh nové jméno Izrael) se poté se svými syny a jejich rodinami odstěhoval do Egypta, aby unikl před hladomorem. Jeho potomci se stali faraónovými otroky dokud je Bůh nevysvobodil. Pod vedením Mojžíše Izraelité z Egypta odešli a u hory Sinaj uzavřeli s Bohem věčnou smlouvu. Právě to bylo podle židovské tradice formativní událostí historie Židů a zrodem monoteismu. Víra Izraelitů však nebyla dostatečně silná, a tak byli odsouzeni ke čtyřicetiletému putování po poušti. Teprve pod vedením Mojžíšova nástupce Jozueho vstoupili do zaslíbené země Kenaanu a dobyli ji. Pod tlakem původních obyvatel Kenaanců a nově příchozích Pelíštejců se všech dvanáct izraelských kmenů (vzešlých z 12 Jákobových synů) sjednotilo v jedinou monarchii. Po prvním králi Saulovi následovali David a Šalamoun, který položil základy trvalého středobodu židovských tužeb. Kvůli následným prohřeškům však Bůh Židy potrestal ztrátou národní svatyně i domoviny, ale zůstala jim naděje, že pokání povede ke znovuoobjevení jejich svazku s Bohem. Příběh Židů byl často prezentován jako výčet katastrof. Židy pronásledovaly i muslimské režimy, avšak křesťanská Evropa učinila z antijudaismu běžnou záležitost.

Významným faktorem při opětovném objevování „pozitivního judaismu“ (pozitivní aspekty židovské existence – Bible, Talmud, poezie, filozofie, teologie, etika) byl vznik státu

Izrael. Zdrojem napětí mezi Izraelem a komunitami v diaspoře jsou bezpochyby politické otázky a problém definice Žida a judaismu. Izrael je však jedním z pólů, kolem nichž se točí moderní židovský život. Judaismus je dnes již natolik sebevědomý, že se obrací i k vnitřním otázkám a etickému významu.

Historie

První zmínkou o Izraelitech je nápis na tzv. „izraelské stéle“ egyptského faraona Merneptaha (asi 1213-1203 př.n.l.). Hovoří o tom, že v centrálních horách Kenaanu existovala entita jménem „Izrael“. V následujících dvou staletích (první doba železná 1200-1000 př.n.l.) došlo v této oblasti ke značnému zhuštění osídlení. Ve druhé době železné (1000-586 př.n.l.) zde vznikla řada malých státních útvarů a místní kmenové jednotky se pravděpodobně sjednotily do jakéhosi národního státu. Jeden nápis s 9.století př.n.l. se zmiňuje o zakladateli dynastie Davidovi. Po smrti Šalamouna se království rozdělilo na dva soupeřící státy, Izrael na severu a Judsko na jihu. Až do svého zničení Asýrií v roce 722 př.n.l. byl větší, bohatší a významnější Izrael. Nakonec v roce 586 př.n.l. dobyl Judsko Nebukadnezar z Babylonie, zničil jeho náboženské centrum jeruzalémský Chrám a odvekl příslušníky vyšších vrstev do Babylonie. Vyhnanci si však své národní náboženství zachovali a zachovali tak precedens judaismu jakožto exulantské víry na celá dlouhá staletí rozptýlení po světě.

Babylonskou říši dobyli v roce 539 př.n.l. Peršané a všem vyhnancům povolili návrat domů a obnovení náboženských zvyklostí. Nevelké množství Židů se vrátilo i do Judska a opět vybudovalo Chrám, jenž byl v roce 515 př.n.l. znovu zasvěcen.

Za dobytelských tažení Alexandra Velikého (356-323 př.n.l.) se Judsko dostalo pod řeckou nadvládu. Alexandrovi nástupci pokračovali v politice helenizace a vnucovali svým držávám antickou kulturu. V náboženství to znamenalo ztotožnění božstev podrobených národů s božstvy antického panteonu. Židovská společnost se tak rozštěpila na helénisty, kteří se klonili k rychlému přizpůsobení velmi otevřenému a tolerantnímu helénistickému systému, a na pietisty, kteří jej pro výlučný monoteismus judaismu považovali za škodlivý. Antiochos IV. Epifanes (175-164 př.n.l.), do jehož království patřilo i Judsko, stál na straně židovských helénistů; jeho postoj vyvrcholil v roce 167 př.n.l. zákazem řady židovských zvyklostí a vztyčením oltáře Diovi v Chrámu. Pietisté se pod vedením kněze Matatiáše a jeho syna Judy Makabejského vzbouřili, částečně si opět vydobyli judskou samostatnost a v roce 164 př.n.l. znovu zasvětili znesvěcený Chrám. Hasmonejská dynastie, kterou vzbouřenci založili, však paradoxně nakonec začala výrazně obhajovat helénskou kulturu. To trvalo až do chvíle, kdy bylo Judsko, roztržité vnitřními spory, v roce 63 př.n.l. dobyto Římany.

Judaismus v dnešní podobě formě má své kořeny ve zvratech rané římské Palestiny. Římané zpočátku vládli prostřednictvím židovské dynastie pod patronací Říma, kterou založil Herodes Veliký (37-4 př.n.l.). Po Herodovi nastoupil jeho syn Archelaus, který svůj lid tolik utlačoval, že jej v roce 6 n.l. z trůnu sesadili sami Římané. Potom v Judeji několik desítek let vládli římské prefektové. Židé se nakonec proti okupační moci v roce 66 n.l. vzbouřili, ale po prvních úspěších tohoto povstání (první židovská válka) podlehl obrovské přesile Římské říše. Jeruzalém byl dobyt a Chrám vypleněn (70 n.l.). Poslední pokus o zlomení římské moci nad Palestinou (povstání Bar Kochby neboli druhá židovská válka v letech 132-135 n.l.) skončil dočasným vykázaním Židů z Jeruzaléma. To byl až do 20.století konec židovských národních tužeb.

Ve vrcholném období tvořili podle odhadu Židé asi desetinu obyvatel Říše římské. Křesťanství se stalo římským státním náboženstvím v roce 392 n.l. Od té doby křesťanství panovníci prosazovali diskriminační zákony s cílem dát jasně najevo, že Bůh Židy zavrhl.

Dějiny Židů v křesťanském světě se pak odehrávaly v duchu téměř nepřetržitého pronásledování. Postavení Židů pod nadvládou islámu bývalo rovněž osidné, avšak v období tolerance vzkvétali způsobem, který byl pod křesťanskou vládou zcela nemyslitelný, a působili

jako lékaři, obchodníci, dvorní úředníci, vědci i básníci. Respekt vůči nim pak vyvrcholil „zlatým věkem“ Židů muslimského Španělska(10.-12. století n.l.).

Židé hráli významnou roli prostředníků mezi jednotlivými kulturami. Jelikož židovské komunity byly roztroušeny po celé Evropě, Asii a Severní Americe, byli Židé nedílnou součástí mezinárodního obchodu a díky svým jazykovým schopnostem i významnými zprostředkovateli vědomostí.

Nesnadný život v západní a střední Evropě vedl ke stěhování Židů do východní Evropy, kde se však situace nakonec neukázala o mnoho lepší. Jak byla stále zoufalejší, utíkali se Židé stále víc k mysticismu a mesiášským spekulacím. Objevila se řada falešných mesiášů, z nichž nejznámější byl Šabtai Cvi (1626-76) ze Smyrny v Turecku.

Od 18. století se zdálo, že se situace Židů začíná trochu zlepšovat v době osvícenství, poněmž v mnoha zemích následovala i jejich emancipace. Židům byla poprvé v historii v některých západoevropských státech a Novém světě přiznána rovnocenná občanská práva. Plnoprávné přijetí však přicházelo teprve se křtem a tak si mnozí Židé vstup do společnosti kupovali za cenu judaismu. Ti, kdo nebyli ochotni se judaismu zřici, se pak na počátku 19.století stali hnací silou židovského reformního hnutí. Výsledkem bylo rozdělení judaismu na tři hlavní hnutí, jež existují dodnes: reformní, konzervativní a ortodoxní.

Koncem 19.století umožnil rozvoj teorií o nadřazenosti ras vznik nové formy antijudaismu – antisemitismus. Ten pak vyvrcholil vyvražděním dvou třetin evropského židovstva – celé jedné třetiny všech Židů na světě – v období holocaustu (1941-1945).

Židovské aspirace však touto katastrofou neskončily. Koncem 19.století položil Theodor Herzl základy sionismu (Sion=Jeruzalém), jenž byl zčásti inspirován evropskými nacionalistickými myšlenkami. Sionismus spatřoval řešení „židovské otázky“ v návratu Židů do jejich domoviny v Palestině a jejich znovuzrození jako národa. Po tzv. plánu na rozdělení, který v roce 1947 přijala OSN, byla židovská národní entita následujícího roku v zemi Izrael konečně prosazena a tím skončilo období dlouhé 1900 let, kdy byli Židé zbaveni práv a svobod.

Bůh

Judaismus pojímá Boha jako nadsmyslového a nadřazeného přírodě a světu. Přitom komunikuje s lidmi nejrůznějšími prostředky. Podle kabalistické tradice známé jako *cimcum* (stažení) se Bůh dobrovolně vzdal jisté kontroly nad světem a obdařil lidstvo svobodnou vůlí, aby mu dal možnost prokázat úroveň vlastní zralosti. Popisování Boha se musí omezovat na slovní výrazy a metafory, neboť jej nelze popsat slovy. Bůh Izraele má také jméno, jež se v biblických dobách běžně používalo. Je to tzv. *tetragrammatom* neboli nevyslovitelné jméno Boží o čtyřech písmenech, představované v hebrejštině souhláskami YHWH (יהוה). V postbiblickém judaismu byl pak tetragrammatom považován za příliš posvátný a tak byly vymyšleny náhražky jako Adonaj (אֲדֹנָי – můj pane), Hašem (שֵׁם – Jméno).

V kontrastu k racionálnějších metodám přiblížení Bohu existují v judaismu již od pradávna i silné mystické proudy. Nejvýznamnějším je kabala.

Mesiášství a vykoupení

Mesiášská myšlenka vznikla v judaismu jako reakce na národní katastrofy a dodávala lidem naději v často zoufalých situacích. Samotné slovo „mesiáš“ je přepisem hebrejského *mašiah* – „pomazaný“. Bible nazývá mesiášem nejrůznější pomazané osoby včetně králů, kněží, proroků i osob neizraelského původu. Tyto osobnosti však Bible nespojuje s pozdějším pojetím konkrétního mesiáše, jenž zahájí spásný konec věků.

V období Druhého chrámu vznikla představa o brzkém příchodu mesiáše, který buď osobně zachrání Židy anebo bude slavně vládnout, až Židy zachrání Hospodin. Postupně řada osob tvrdila, že jsou mesiáši; například Šimon Bar Kochba, jenž vedl neúspěšné povstání proti

Římanům (druhá židovská válka, 132-135 n.l.). Není jasné, zda se i Ježíš Nazaretský považoval za mesiáše, avšak mělo ho za něj značné množství jeho následovníků (Χριστός - Kristus, řecký výraz pro mašiacha). Po povstání Bar Kochby se rozvinula koncepce o dvou mesiáších. Před mesiášem, který bude potomkem Davidovým a jehož vláda předznamená nastolení království Božího na Zemi, má přijít potomek Josefův, jenž se postaví do čela sil dobra proti silám zla a svede marný boj. Jeho neúspěch a smrt budou předebrány pro zásah Hospodina do dějin, kdy Bůh nastolí svou vládu prostřednictvím druhého, davidovského mesiáše.

Posvátné texty

Prvořadým náboženským textem judaismu je *Tóra*; tento výraz se často překládá jako „zákon“, ale původně znamenal „učení“ nebo „návod“. V užším smyslu slova je *Tóra* prvních pět knih Bible (pět knih Mojžíšových, *pentateuch*). Obsahuje biblické vyprávění o původu světa, prapředcích Izraele, otroctví Izraelitů v Egyptě, jejich vysvobození, obdržení Božích přikázání na hoře Sinaj, putování Izraelitů po poušti a jejich příchodu do Země zaslíbené. Z *Tóry* pak rabíni talmudského věku (asi 2.-7. století n.l.) vybrali šest set třináct přikázání, která tvoří základní kameny židovského života a zvyklostí.

„*Tóra*“ se někdy také říká celé Bibli, která sestává ze tří částí. Po *Pentateuchu* následuje druhá část nazývaná *Proroci* (*Neviim*) s historickými díly a proroctvími. Třetí část je jedenáct knih známých pod názvem *Spisy* (*Ktuvim*), neboli *Hagiografa*, což je výběr poezie, modrosti, proroctví a historických událostí. Bible se rovněž označuje výrazem *Tanach*, akronymem odvozeným z počátečních písmen *Tóry*, *Neviim* a *Ktuvim*. Rozdělení Bible na tři části odráží pořadí, ve kterém byly uzákoněny, ale i relativní význam textů v židovské tradici. *Pentateuch* je rozhodující zdroj židovské víry a zvyklostí i předmět úcty. Svitky *Tóry* má každá komunita uleženy v synagoze ve speciálním svatostánku ve zdi, obrácenému k Jeruzalému. Každý týden se v synagoze odříkává jiná část *Tóry* – *paraša* tak, aby se celá Bible přečetla za jeden nebo tři roky. Předčítání dalo vzniknout dalšímu hebrejskému výrazu pro Bibli, *Mikra* („předčítané nahlas“), který je příbuzný s arabským slovem *Korán*.

Zničení Prvního jeruzalémského chrámu v roce 586 př.n.l. a Druhého chrámu v roce 70 n.l. a ztráta národní identity přiměly Židy zkompileovat své tradice v písemné formě, aby tak zajistili jejich přežití. V prvním případě došlo k přepracování velkých částí *Tóry* a *Proroků* a v druhém ke kompilaci ústní tradice, která se nakonec dostala do *Mišny*, a tudíž i do *Talmudu*.

Rabínská tradice klade tzv. „ústní *Tóru*“, talmudské dědictví, na stejnou úroveň jako *Tóru* psanou. Obě byly údajně předány Hospodinem Mojžíšovi na hoře Sinaj. Proto lze výraz *Tóra* užívat jak pro biblickou, tak talmudskou tradici a v nejširším slova smyslu i celý židovský zákon a zvyklosti.

Tradiční židovská interpretace je obvykle v souladu s odbornou metodou zvanou *midraš* („studium“ či „interpretace“) neboli zkoumáním biblického textu za účelem odvození buď právních (*midraš halacha*) nebo neprávních postřehů (*midraš agada*). Oboje obsahuje *Talmud*. V průběhu staletí vzešla z výkladu právních aspektů židovské tradice rozsáhlá literatura komentářů, jež byly připojeny k tradičním textům. Rovněž se vyskytly pokusy kodifikovat židovské právní tradice. Z nich je nejvýznamnější *Mišne Tóra* („opakování *Tóry*“) od *Maimonida* a *Šulchan aruch* („prostřený stůl“) od *Josefa Kara* (1488-1575). V praxi pokrývají všechny aspekty života z židovské perspektivy.

Vedle těchto souborných pokusů o shrnutí židovských zvyklostí byly také shromažďovány odpovědi (*responsa*) rabínů na otázky týkající se každodenního života Židů. Tato literatura se doplňuje *dodnes*; nejvýznamnější jsou *responsa* z doby holocaustu.

Významné osobnosti

V judaismu je uctívání smrtelníků obecně zakázáno. Osobnosti jsou předmětem napodobování, nikoliv zbožňování: vždy existují hranice mezi božským a lidským.

V židovské tradici vyčnívají dvě postavy: Mojžíš a král David; první byl zákonodárcem, prorokem a příkladným člověkem, zlatý věk za Davida a jeho syna Šalamouna je pro Židy inspirujícím obdobím souvisícím s mesiášskými nadějemi (str. 6). Z ostatních biblických postav je za druhého zákonodárce považován Ezdra (Ezdráš).

Významnými rabíny byli mezi jinými Hilel (1. století př.n.l.), Akiva (asi 50-135 n.l.), „Raši“ (Šelom ben Jicchak, 1040-1105), „Rambam“ (Moše ben Mamon, 1135-1204).

Prvním moderním Židem byl pravděpodobně Mores Mendelssohn (1729-1786), vynikající učenec a filozof. Byl hnací silou hnutí Haskaly („židovského osvícenství“), řešícího otázku jak si udržet identitu Žida a zároveň se odevřít modernosti a přijmout ji.

Posvátná místa

Judaismus je orientován zároveň na komunitu i na rodinu. V moderním světě je tato skutečnost vyjádřena ve dvou hlavních typech posvátného prostoru, jimiž jsou synagoga a domov. Předchůdcem obou byl v jistém smyslu jeruzalémský Chrám, ústřední svatyně judaismu ve starověku, která stála zhruba v letech 950-586 na Chrámové hoře (Haram aš-Šaríf), kde dnes stojí muslimský skalní dóm a mešita Aksa. Chrám zničili Babyloňané v 6. století př.n.l., ale za Peršanů byl opět vybudován a v roce 515 př.n.l. zasvěcen. Zrenovován byl Herodem Velikým (37-4 př.n.l.), ale v roce 70 n.l. jej zničili Římané. Dnes z něj zbývá nejposvátnější místo judaismu Západní zeď.

Původ synagogy je nejasný. Židé si museli vypracovat způsob, jak pokračovat v náboženském a obecním životě i po zničení Prvního chrámu. Avšak první archeologicky doložené synagogy pocházejí až z období konce Druhého chrámu. Samotné slovo *synagoga*, odvozené z řeckého překladu *bejt kneset* („shromaždiště“), naznačuje její obecní funkci.

Ztráta Chrámu zvýšila význam synagogy, která se stala zařízením pro náboženské bohoslužby a rabínský judaismus posílil význam Žida-jednotlivce. Tak se podle židovského názoru naplnila biblická představa o Izraeli jako „království kněží a národu svatém“.

Chrám a místo, kde stával, jsou pro judaismus odjakživa posvátné, ale svatým místem není jen samotná synagoga, ale i činy v ní konané a předměty zde uložené. Ty pro Izrael ve vyhnanství dělají ze synagogy „svatyni na krátký čas“. Synagogy jsou tradičně obráceny k Jeruzalému a na vnitřní zdi obrácené ke Svatému městu je výklenek s Tórou.

Posvátným místem se stal rovněž židovský domov. Znamením této skutečnosti je *mezuzá*, pouzdro s pergamenovým svitkem, připevněné na dveřním rámu domu. Mezuzá obsahuje slova ústředního vyznání víry, modlitby *Šema*, a první dvě příslušná požehnání. Smyslem mezuzy je naznačit, že po překročení prahu daného domu vstupujeme do prostoru zasvěceného Bohu a určitému kodexu etiky. Obětní oltář je nahrazen stolem a tak nabývá rituálního významu i jídlo, které je posvátným činem služby Bohu.

Cílem poutníků se stávají hroby biblických osobností: praotců a pramáti v Hebronu, Ráchel v Betlémě, Davida a Absaloma v Jeruzalémě a dalších (nikoliv však Mojžíše, jehož hrob není znám).

Období

Židovský život vyjadřuje etické i náboženské zájmy a smysl pro vědomí židovské historické zkušenosti. To zajišťují rituály v denních, týdenních, měsíčních a ročních cyklech a v rytmu nejvýznamnějších událostí života.

V každodenním rituálu jsou rozhodující vztah mezi jednotlivcem a Bohem. Židé mají naříděno modlit se třikrát denně, modlení odpovídají třem každodenním obětím, které se vykonávaly v Chrámu. Důležité je vědomí komunity, takže určité modlitby se smějí odříkávat pouze v přítomnosti minimálního počtu věřících (*minjanu*), tradičně tvořeného deseti osobami

mužského pohlaví (staršími třinácti let). Velký důraz se klade na osobní hygienu jako odraz božské dokonalosti a čistoty. Pro prakticky každou každodenní situaci existuje požehnání.

Týdenní díly Tóry se čtou v jedno- nebo tříletých cyklech. O *šabatu* se předčítá týdenní díl v celé své celistvosti. Částečně se též čte vždy v pondělí a úterý.

Židovský kalendář má za výchozí bod stvoření světa podle Bible tj. 3759 př.n.l. Celoročně se kombinuje sluneční a měsíční systém. Měsíce se počítají podle měsíční fáze a tak mnohé svátky připadají na úplněk. Sedmkrát za devatenáct let se k roku přidává měsíc navíc.

Rituály přechodu

Judaismus klade velký důraz na klíčová stadia jednotlivce.

Ve věku osmi dní vstupuje dítě mužského pohlaví do židovské komunity a stává se součástí její úmluvy s Bohem formou rituální obřizky (*brit mila*, „smlouva obřezání“). Děvče je uvítáno o šabatové bohoslužbě, i když v poslední době existuje analogický obřad *simchat bat* nebo *brit bat*. Dosažení náboženské plnoletosti slaví *bar micva* („syn přikázání“) – po dosažení 13 let. Liberární židé mají pro dívky *bat micva*.

Svatební obřad má tři části: podepsání závazné manželské smlouvy (*ktuby*), slavnost prstýnku (*chupa*) a *jichud*.

S rozvodovou smlouvou (*getem*) musí souhlasit oba partneři. Get může vystavit pouze muž, žena může o rozvod požádat židovský soud.

Zemřít je žádoucí se slovy modlitby Šema. Po pohřbu, ideálně do 24 hodin od úmrtí, následuje týden intenzivního truchlení (*šiva*) a měsíc méně intenzivního (*šlosim*). Přechod končí po devíti měsících truchlení. Na zesnulého je pamatováno v den výročí úmrtí (*jarcajt*). Při všech uvedených příležitostech se odříkává modlitba za zemřelé, *Kadiš*.

Křesťanství

Historie

Křesťanství vzniklo ve 4. desetiletí n. l., na římské půdě, v Palestině a částečně navazovalo na judaismus. První křesťané pocházeli z židovského prostředí a objevili se také první nepřátelé = Židé, tím vznikaly spory o víře. Ale byl to právě antický svět, kdo se rozhodující měrou zasloužil o jeho rozšíření po celé Evropě. Prvním křesťanským centrem byl Jeruzalém. Křesťanství se z Palestiny šířilo všemi směry, ale nejrychleji v římské říši, kde se muselo vyrovnat s řeckou filozofií a nepřátelstvím lidu.

Náš letopočet byl zaveden na počátku 6.století. Odvíjí se od roku narození Ježíše Krista, zakladatele tohoto náboženství a zároveň boha křesťanské víry. Dnes již není pochyb o tom, že žil. Narodil se za vlády Augusta, nejspíše v r. 4 p.n.l. a nábožensky působil v době císaře Tiberia. Jeho životem, ukřižováním a vzkříšením okolo r. 33 n. l. začala historie křesťanství.

Kristus, z řec. Christos, znamená totéž, co Mesiáš (ve Starém zákoně král, jenž byl při korunovaci pomazáván olejem, poté slovo užíváno ve významu vykupitele). Křesťanská církev se budovala na základě pospolitostí věřících, tzv. obcí, které se vytvářely ve městech. Netvořilo rozdíly mezi lidmi a nemělo žádné zasvěcovací obřady, pouze křest, který byl symbolickou očištěním od hříchu.

Církev si postupně formulovala svou věrouku a budovala organizaci. V čele obcí stáli starší obce či kněží, kteří měli posvěcení pro obřady. Nad větším počtem obcí měli dohled biskupové, sídlící ve městech, kteří se stali hlavními autoritami církve. Po Ježíšově smrti začali jeho učedníci kázat sami. Zvěst o Ježíšovi, evangelium, za svého čtrnáctiletého působení - v letech 43-57 n.l. hlásal původně nekřesťan Šavel z Tarsu, známý později jako Pavel. Nová církev, kterou založil, se hned ujala hlásání evangelia, takže ke konci 2. století se už její působení rozšířilo po celém Středomoří, do Egypta a severní Afriky a dokonce až na území dnešní Francie.

V 60.letech 1.století císař Nero hledal obětího beránka, na kterého by svedl požár Říma, a vybral si křesťany. Dal je věznit, mučit a zabít po stovkách. Někteří byli ubodáni býky, jiní ukřižováni či zapáleni jako lidské pochodně. To ovšem nijak nezabránilo dalšímu rozkvětu křesťanství. Evangelia se objevila v druhé polovině 1.století. Byla napsána řecky a určena jak pro židovské křesťany, tak pro Římany a Řeky. V roce 248 oslavili Římané 1000 let existence Věčného města. Krátce nato se císař Decius a po něm i Valerianus rozhodli vnitřně posílit říši „návratem k víře předků“. Nařídili, aby všichni občané složili přísahu věrnosti státu a císaři ji stvrdili obětí. Protože se velké množství křesťanů odmítlo tomuto nařízení podřídit, došlo k příkazu císařů k prvnímu celoříšskému pronásledování křesťanů. Pronásledování ale spíše církev upevnilo a na tuto víru přecházeli i pohané.

Za vlády císaře Diokleciána, bylo provedeno mnoho reforem. Jedna z nich se týkala i křesťanů. Jejich počet stoupal a císař ho chápal jako „stát ve státě“, což pro něj bylo neúnosné. Od roku 303 vyhlásil několik ediktů proti křesťanům, které podnítili největší a nejtvrdší pronásledování křesťanů vůbec. Trvalo téměř 10 let a zemřeli při něm desítky tisíc křesťanů.

V roce 305 se Dioklecián vzdal vlády a boj o trůn vyhrál Konstantin, později nazvaný Veliký. Z politických důvodů využil křesťanství jako oporu říše, vydal roku 313 edikt milánský, jenž prohlašoval křesťanství za svobodné náboženství. Křesťanství bylo vzato na vědomí a zanedlouho se stalo státním náboženstvím.

Roku 395 dochází k rozdělení Říma na říši ZÁPADOŘÍMSKOU a VÝCHODOŘÍMSKOU. Odlišně se také vyvíjela i církev. Na západě císařové potvrdili vůdčí postavení římského biskupa – papeže, odvozené od působnosti sv. Petra v Římě. Na Východě zůstával hlavou církve císař. Postupně rostla moc hlav křesťanské církve – papeže v Římě a patriarchy v

Konstantinopoli, ale i jejich boj o svrchovanou moc. Ten v roce 1054 vyvrcholil rozdělením církve na východní ortodoxní řecko-katolická církev a západní římsko-katolickou (tzv. velké schizma).

Po zhroucení Říma pokračovala říše na východě v Cařihradě až do roku 1453, ale její východní provincie postupně dobývali muslimové. Postup drasticky snížil počet křesťanů i ve Střední Asii. Ale do roku 1000 se většina kmenů od Irska po Rusko pokřesťanštila, některé pod římským, některé pod řeckým vlivem.

K tradicím kmene se přidala římská nebo řecká kultura a vytvořily se odlišné křesťanské civilizace západní Evropy a Ruska. Jazykové a kulturní rozdíly způsobily, že se východní a západní křesťanství od sebe vzájemně vzdalovalo.

V době renesance, v letech 1515-1516 v Německu mladý mnich a učenec Martin Luther při přípravě přednášky o listu sv. Pavla Římanům dospěl k přesvědčení, že spásy lze dosáhnout pouze vírou, a nikoli dobrými skutky, jak to hlásala církev. Vyzvali ho, aby se podrobil autoritě papeže, ale on odmítnul. Tak vlastně začala reformace, hnutí, z něhož později vyrostly protestantské církve.

Od konce 15. století se západ Evropy dovídal o nových cestách a dosud neznámých zemích; a do 16. století začalo Rusko zkoumat své rozlehlé asijské zázemí. Všichni považovali za svoji povinnost obrátit nové sousedy na křesťanství.

V Latinské Americe bylo křesťanství vnuceno španělskými dobyvateli. Na většině dalších území nepřicházelo dobývání v úvahu.

Od 16. století vysílala římskokatolická církev misie do Afriky a Asie. V 18. století se hodně rozšířily misie pravoslavné církve na Sibiř a protestantské církve na různá místa. Misie někdy využívaly imperiálních výbojů (jako smluvních přístavů v Číně), mnohé misie předcházely imperiální expanzi ke konci 19. století.

Zjevení a pravda

Křesťanská teologie je komplexní a má mnoho forem a metod – přírodní teologii, praktickou teologii, systematickou teologii, mystickou teologii, pastýřskou teologii, spekulativní teologii a i teologii osvobození, abychom uvedli aspoň některé. Zhruba je lze rozdělit na dva typy: *dogmatický* a *morální*. Dogmatická teologie, věda o teoretických pravdách o Bohu, se snaží stanovit základní učení a články víry. Čerpá z písma a z tradice a zabývá se věcmi vztahujícími se k pojetí Trojice (jeden Bůh má tři elementy – Otec, Syn, Duch svatý v jednotě). Morální teologie je sice zakotvena v křesťanském dogmatu, ale je o praktických morálních pravdách a vysvětlování božských zákonů a vztahu lidstva k Bohu.

Teologové pojednávají systematicky o široké paletě námětů, jako je *christologie*, *mariologie*, *soteriologie* (vykoupení a spása) a *eschatologie* (konec světa). Teologická rozprava se jako výrazná disciplína objevuje s „církevními otcí“, jako sv. Augustin. Později s rozvojem evropských univerzit ve středověku se teologie stala „královnou věd“. Bylo to období „scholastické“ teologie, systemizovaného způsobu vyvozování teologických závěrů na základě *sylogismu* (deduktivního uvažování). Nej přednějším scholastickým teologem je Tomáš Akvinský (1225-74), autor knihy *Summa theologiae*, díla, které se pokouší uvést v soulad rozum a víru. Studiu Tomášova díla se říká *tomismus*.

Po protestantských reformacích a osvícenství se rozvinula pluralita myšlení. Friedrich Schleiermacher (1768-1834), zakladatel protestantské teologie, vyvozoval, že teologie nemůže být vymezena rozumem a morálkou, nýbrž lidským pocitem závislosti na nekonečné bytosti. Ludwig Feuerbach prolašoval, že Bůh je mentální projekce, jejímž účelem je reagovat na lidské naděje a uspokojovat lidské potřeby. Ve 20. století Paul Tillich tvrdil, že křesťanská víra je jedním z mnoha způsobů zacházení s „nejvyšším zájmem“ o existenci a o Boha. Cel-

kově je historie křesťanské teologie složitým příběhem rozmanitých překladů, výkladů a rekonstrukcí tajemství víry.

Křesťanský mysticismus je v podstatě teistický – soustřeďuje se na transcendentní realitu Boha a typické je pro něj zdůraznění Boží lásky. Spisy křesťanských mystiků se dělí na dva proudy: intelektuální diskuzi a experimentální popisy praktického mysticismu. Společným námětem je téma nevyjádřitelnosti nebo nevyslovitelnosti mystického spojení s Bohem. Filozofický mysticismus analyzuje povahu božského spojení, praktický používá metaforického jazyka. Kořeny mysticismu jsou v Písmu svatém. Raný mysticismus byl v podstatě intelektuální a filozofický a čerpal z řeckého a římského myšlení. Středověcí mystikové vnímali sebe samy jako nástroj Boha. Po reformaci byly protestantské názory na mysticismus většinou negativní a v nedávnějších dobách čerpají mystikové i z mimokřesťanských mystických tradic. I dnes v mysticismu křesťané nacházejí inspiraci ve snaze sdělovat hluboké a intenzivní tajemství spojení duše s Bohem.

Posvátné texty

Nejsvětějším z křesťanských textů je Bible svatá (řec. βιβλία – knihy,svitky). Je považována za inspirovanou Bohem.

Dělení Bible:

STARÝ ZÁKON (v podstatě hebrejská bible) – první smlouva Boha s lidstvem

NOVÝ ZÁKON – smlouva s Ježíšem

- evangelia (řecky ευαγγελιον-„dobrá zpráva“) – Matouš, Marek, Lukáš a Jan
- skutky apoštolů
- listy apoštolů
- Apokalypsa

Křesťané sdílejí se židy většinu textů hebrejské Bible, která tvoří Starý zákon. Novozákonní kánon považuje církev za inspirovaný Bohem a za díla, jež nejlépe sdělují náboženskou zkušenost křesťanů. Vyvíjel se po kouscích po několik století. Od počátku považovala církev řadu textů za *apokryfní* (doslova „ukryté“) v tom smyslu, že sice mají speciální duchovní nebo historické přednosti, ale nemají být pokládány za Boží zjevení. Statut některých těchto spisů je zdrojem neshod mezi protestantskou, katolickou a pravoslavnou církví.

Bible připouští širokou škálu interpretací a byla zneužívána k ospravedlňování protikladných praktik. Zejména pro fundamentalistické kongregace je celá Bible zjevením: každé slovo je pravdivé a neomylné. Některé komunity dávají přednost alegorickému výkladu.

Zákonem křesťanů je Desatero Božích přikázání čili Dekalog, rozšířené a o Ježíšovo „Kázání na hoře“.

Světcí a andělé

Muži a ženy, o nichž se soudí, že žili krajně ctnostným životem, nebo zemřeli mučednickou smrtí, jsou uctívání jako *svatí* (latinsky *sanctus*). Zosobňují náboženské a mravní ideály. Protože sídlí blízko Boha, mají obzvláštní moc se přimluvit za prosebníka. Uctívání světců začalo v období pronásledování v Římské říši. Mučedníci (řecky μαρτυρ) „svědek“ (Kristův) byli v raném křesťanství vzory hrdinství, následovníky Ježíše Krista. Těla mučedníků byla ukládána pod chrámové oltáře.

S uctíváním ostatků svatých bylo spjato léčení, exorcismus a různé „zázraky“. Rostla poptávka po ostatcích a křesťanstvo si vytvořilo síť posvátných hrobů a relikviářů. K nim se přidávaly psané zprávy čili *hagiografie* (z řeckého ηαγιος – svatý, a γραπτηα – psaní) o jejich životě a zázracích. V 18. století zahrnu Alban Hitler do svých Životů svatých celkem 2565 světců a světic. Někteří světcí se uctívali jen místně, jiní se těšili velmi rozšířené oblibě. Mezi druhými zaujímá přední místo Marie a její muž Josef.

Pravoslavní věřící uctívají mnohem méně světců a jejich zbožnost se soustřeďuje spíše na církevní otce a rané mučedníky, jejichž ikony nacházíme často v kostelech i domácnostech. Protestantské kostely projevují obzvláštní úctu starozákonním prorokům a apoštolům, jinak ale považují zpravidla uctívání světců za modloslužebnou praxi. Anglikánské a luteránské kostely doporučují určitá jména ke vzpomínkám a díkuvzdání.

Římskokatolická církev jediná má formální postup při identifikaci svatých. Svatost přiznává papež po schválení skupinou odborníků. Osoba je prohlášena za blahoslavenou, po dalším opakování procesu za svatou. Doporučuje se uctívání svatých, ale nesmějí být předmětem zbožňování, které je vyhrazeno svaté Trojici.

Posvátná místa

Angličtina používá termínu „church“ pro celý souhrn křesťanských věřících i pro každou jednotlivou církev. Označuje jím také místo, o němž se věří, že v něm sídlí na Zemi Bůh, a kde se shromažďují křesťané k modlitbě nebo bohoslužbě. Tyto funkce odrážejí slova pro toto místo v mnoha jazycích – churých, Kirche, église, iglesia atd. – odvozená buď z řeckého κυριακος ομοσ („dům Páně“) nebo εκκλησια („shromáždění“).

Nejranější původní křesťanské kostely na Západě byly ve stylu *baziliky* (z řeckého βασιλικε – „královský“), hlavní veřejné budovy v každém římském městě, která sloužila jako shromažďovací sál i jako soud. V raném středověku, se objevil typ křížového kostela.

Chrám je posvátným místem uctívání a zbožné bázně. Pro postavení kostela ve středověku byla důležitá jeho prostorová orientace. Vchod byl na západě, na místě západu slunce, tmy a smrti, které věřící nechávali symbolicky za zády, když vstupovali do svatyně ve směru východu slunce, světla a vzkříšení. Severní strana představovala Starý zákon a jižní Poslední soud a křesťanský ráj na zemi, Nový Jeruzalém.

Významnými složkami chrámu bez ohledu na dobu a církev jsou oltář, kněžiště, hlavní loď, kazatelna a (na Západě) kostelní lavice. V mnoha kostelích vyznačují tři schody hranice mezi svatyní a lodí, ale pravoslavné kostely mají místo nich zástěnu čili *ikonostasi* („místo pro obrazy“).

Svátosti, svátky a liturgie

Křesťané dodržují liturgický kalendář čili roční cyklus svatých dní mezi dvěma hlavními svátky: Vánoce – oslavou Ježíšova narození a Velikonocemi, které oslavují jeho spásné zmrtvýchvstání. Předcházejí jim dvě svatá období – advent a masopust.

Velikonocům předchází masopust, který začíná popeleční středou. Po Velikonocích přicházejí svatodušní svátky. Ve východním křesťanství mají stejnou důležitost i dva další svátky: svátek Proměnění a svátek Nanebevzetí Panny Marie.

Křesťanství má četné rituály připomínající a uctívající Kristův život. Jsou mezi nimi svátosti, předčítání z Bible, předepsané modlitby, vigilie, pusty a poutě. Pro mnichy a jeptišky zahrnuje každodenní rituál i povinnost účastnit se řady komunitních modliteb.

Pro křesťanský rituál jsou nejdůležitější svátosti. Většina křesťanů se shoduje v tom, že Kristus zavedl dvě svátosti: křest a eucharistii čili večeři Páně. Obě svátosti jsou dnes příčinou hlavních rozdílů mezi církvemi, co se týče významu a smyslu svátostí.

Islám

Úvod

Islámská tradice klade svůj původ do Hidžázu, severozápadní oblasti Arabského poloostrova, a speciálně do měst Mekky (čili Makky) a Jathribu, později známého jako Medína (z arabského *Madínat an Nabí* – „město Prorokovo“). Mekka šestého století byla dějištěm prvních zjevení, která tvoří základ islámu a jež měl čtyřicetiletý kupec Muhammad ibn Abdalláh. Vlivní příslušníci Muhammadova kmee Banú Hášim, větve mocných Kurajšovců, ovládali obchodní síť v Hidžázu, napojenou na jižní Sýrii, Mezopotámii (Irák), Jemen a východní Afriku.

„Arábie“ šestého století zabírala skoro celý Arabský poloostrov i oblasti Zajordánska, jižní Sýrie a Mezopotámie. Po celém poloostrově byla roztroušena menší obchodní centra jako Mekka a také zemědělské komunity jako Jathrib. Byl tu společný jazyk arabština, ale žádná politická jednota. Hlavní formou společenské a politické organizace byl kmen. Arabové té doby byli většinou pastevečtí kočovníci a kmen v čele s náčelníkem jim poskytoval vědomí identity i pocit fyzického bezpečí.

Způsob arabského života ovlivňoval politický, ekonomický i náboženský vývoj na Blízkém východě. Po Arabském poloostrově cestovali pravděpodobně křesťanští kupci a potulní kazatelé a tak měl asi Muhammad jistý kontakt s tradicemi křesťanství. V Hidžázu a zejména v Jathribu také sídlila značná židovská obec čítající nejméně tři židovské kmeny. Samotný Blízký východ ovládaly dvě soupeřící velmoci, Byzanc a Sásánovská (perská) říše. Počátkem 7.století je obě oslabilo válka a vnitřní neklid.

Islámská obec čili *ummá*, abychom použili koránského termínu, datuje svůj vznik od specifické události v Muhammadově životě. Pobídnut božskými zjeveními zahájil kolem roku 610 své prorocké poslání. Reakce obyvatel Mekky a obzvláště Kurajšovců byly zpočátku tolerantní, ale rychle se změnilo v nepřátelské, když se Muhammad obrátil postupně k čistému monoteismu a kritizoval pohanský kult soustředěný v Haramu (středisko místních náboženských praktik). Roku 622 přimělo pronásledování jeho stoupenců Proroka, aby s nimi přesídlil do Jathribu (Medíny), zemědělského města dál na sever. Jako poslední odešli Muhammad a jeho blízký stoupenec a příbuzný Abú z roku 622. Jejich cesta je známá jako hidžra a muslimská tradice ji považuje za moment založení *ummy* a počátek jejího kalendáře.

Šíitský a sunnitský islám

Vznik dvou větví islámu vzešel ze sporů o nástupnictví po Prorokovi. Většina muslimů se hlásí k sunnitské větvi. Za prvního chalífu si zvolili Abú Bakra, blízkého prorokova stoupence. Sunnitě zdůrazňují shodu a komunitu, založenou na Koránu. Slovo „sunnita“ je odvozeno od „lid tradice (*sunna*) a obce“. Šíité trvají na tom, že imámem čili vůdcem *ummy* může být jedině potomek Alího a Prorokovy dcery Fátimy. Dvě hlavní šíitské skupiny, šía dvanácti imámů a ismáílíja, vznikly v důsledku neshod o to, kdo má nárok na titul imáma. Šía dvanácti byla vedena apolitickou učenou elitou v Bagdádu. Ismáílíja se základnou na venkově a politicky radikální, vznikla jako dynamické misionářské hnutí a získala stoupence po celém islámském světě.

Historie

V Medíně pokračoval Muhammad v kázání, utvrzoval své stoupence ve víře a načrtl „medínskou ústavu“, ohlašující existenci *ummy*. Po dalších deset let ovládal novou dynimckou komunitu nábožensky, politicky i vojensky. Pokusy o získání podpory židovských kmenů

v Medíně skončily tragicky – vyhnáním dvou z nich a násilným potlačením třetího. Úspěšné bylo zato vojenské tažení za dobytím Mekky a v době, kdy 8. června 632 Muhammad zemřel, kontroloval už značnou část Arabského poloostrova a vyslal vojska, aby vyzkoušela byzantskou obranu jižní Sýrie. Během dalších dvou desetiletí arabské armády pod muslimským velením úplně zničily perskou říši Sásánovců a vyhnaly Byzantince ze Sýrie a Egypta. Další výboje zavedly muslimská vojska do Střední Asie, severní Indie, zbytku severní Afriky a na Pyrenejský poloostrov.

Vládu nad touto rychle se rozrůstající říší vykonávali napřed blízcí druhové Proroka, které po bratrovražedné válce vystřídala elita Muhammadova kmene Kurajšovci v čele s rodinou Umajjovců. Prorokovi političtí nástupci nesli titul *chalífa* („zástupce“ či „nástupce“). V letech 661-750, po přenesení islámského hlavního města z Medíny do Damašku, zastávali chalífský úřad Umajjovci, kteří podnikli významné kroky k arabizaci i islamizaci dobytých oblastí. V roce 759 svrhli Umajjovce Abbásovcí, další větev Prorokova kmene Banú Hášim. Abbásovský chalífát se základnou v Bagdádu pak vládl po dlouhé období neustálého vzrůstu islámské komunity s konverzemi, které zasáhly severní Afriku, Španělsko i Blízký východ.

Arabové se usazovali v hlavních městských centrech Blízkého východu a nová posádková sídla jako Basra, Kúfa a Fustgát se neustále vyvíjela. V tomto městském prostředí podnítil v 9. a 10. století střet Arabů se židovskými, křesťanskými a zarathuštrovskými tradicemi spolu s nároky na správu rozlehlé říše obrovský rozkvět islámského právního, náboženského i politického myšlení. Dějištěm největší aktivity byl Bagdád. K prominentním postavám tohoto období patřili učenci Džafar as-Sádiq a aš-Šáfíí, historik a exegeta at-Tabarí, filozof Ibn Síná (známý v Evropě jako Avicenna) a al-Ghazzálí.

Kolem poloviny 9. století se Abbásovcům začala moc vymykat z rukou. Vznikly dvě sektařské komunity, představující to, co se později změnilo v šíitská odvětví islámu. Říše nahrazovala postupně krajová mocenská centra. Fátimovci dobyli roku 969 Egypt a přenesli hlavní město své říše do Káhiry. Abbásovská knížectví v Íránu a za řekou Amudarjou podlehla kočovným turkotatarským muslimským armádám, zejména Seldžukovcům. Seldžukovští vladaři čili sultáni se roku 1055 zmocnili Bagdádu a učinili konec chalífátu. Krátké období jednoty valné části Blízkého východu skončilo rozdrobením, ale připravilo půdu dalším turkotatarským invazím a nakonec příchodu Mongolů ve 13. století.

Seldžukovské období bylo dobou rozkvětu perských a tureckých intelektuálních a uměleckých tradic, dodávajících islámskému myšlení nový zdroj inspirace. Seldžukovský ministr Nizám al-Mulk je zejména spojován se seldžukovskou podporou *ulamá*, náboženského zřízení, jejich jmenováním na náboženská a právní místa a finančními dotacemi systému *madras* (teologických vysokých škol). Stejně vztahy mezi vládnoucí tureckou vojenskou elitou a náboženskou obcí charakterizovaly i dynastii Mameluků, které v Egyptě vystřídala Fátimovce. Snahy *ulamá* vedly ke vzniku společného systému symbolů, obřadů, tradic a postojů v celém islámském světě.

V Indii znamenalo rozšíření islámu založení „Dillíského sultanátu“ (1206-1526), řady knížectví ovládaných tureckými a středoasijskými válečníky. Islám přijala postupně většina obyvatel dnešní Indonésie a Malajsie. Od pozdního středověku se islám šířil i do subsaharské Afriky.

V 15.-17. století se v islámském světě vytvořily tři dynamické a prosperující říše. Z Istanbulu vládli osmanští sultáni, kteří na vrcholu své moci ovládali panství zahrnující severní Afriku, Egypt, Blízký východ, Anatólii a značnou část jihovýchodní Evropy. Safíjovská dynastie šáhů způsobila zásadní změnu obrácením íránské společnosti ze sunny na šíitský islám. V Indii byla podobně centralizovaná říše mughalské dynastie oficiálně islámským státem, ale legitimitu své vlády čerpala z patronace hinduistické kultury.

Období od 18. století do dneška bylo v islámském světě svědkem rychlých změn. Všechny tři velké říše Osmánců, Safíjovců i Mughalů postihly vnitřní potíže a stále silnější ohrožení ze

strany imperialistických evropských států, zejména Británie, Francie a Ruska. Střet křesťanské Evropy s islámem se datuje přinejmenším do doby křížáckých výprav latinských (tj. římskokatolických) vojsk od počátku 11. století; tento konflikt vedl k ukončení muslimského panství ve Španělsku v roce 1492. Do roku 1920 byl okupován téměř celý islámský svět od západní a severní Afriky až po Východní Indii. Opětný vstup islámu na scénu moderního světa se konal ve 20. století s neobyčejnou energií a vitalitou.

Bůh

V jistém smyslu považují muslimové za základní moment své tradice učení, založené na zjeveních Muhammada. V jiném smyslu je však tradice, kterou Prorok zformuloval, považována za stejně starou jako samotné lidstvo.

Muslimové věří, že jediný pravý Bůh, všemohoucí a věčný, zjevil poprvé své Slovo v nenarušené podobě prvnímu člověku Adamovi a pak patriarchovi Abrahamovi (Ibráhímovi). Totéž poselství obdržel i Muhammad. Tak spatřuje islám sebe sama jako původní a jediné pravé náboženství.

Podle Koránu žili mezi Abrahamem a Muhammadem četní jiní proroci (*nabíové*), z nichž osmadvacet bylo zvoleno, aby hlásali božské Slovo; ti jsou známi jako *rásulové*. K nejvýznamnějším *rásulům* patří Noe (Núh), David (Dáwúd), Mojžíš (Músá) a Ježíš (Ísá). Poslední dva přinesli božské poselství obcím židů a křesťanů, takže patří stejně jako islám ke společné „abrahamovské“ tradici. Korán nazývá židy a křesťany „lidmi knihy.“ Také však s oběma náboženstvími polemizuje. Každý okamžik zjevení podle něj představuje počátek nového cyklu prorocství, které vrcholí zkomolením původní ideje. Až Muhammad tuto ideu představuje v její původní podobě a dává mu definitivní a dokonalou podobu: Korán.

Islám pojímá Alláha, Boha, jako toho, z něhož vzchází vše ostatní. Je především naprosto jediný. Muslimův vztah k Bohu se soustřeďuje na tři ústřední islámské principy, odvozené přímo z Koránu. První *tawhíd* lze nejspíš přeložit jako „potvrzení Boží jednosti“, jež zahrnuje hlavní povinnost muslimů konstruovat svou víru (*ímán*) a její praxi (*islám*) podle svého přesvědčení o Boží jednotě. *Nubúwa* čili „prorocství“ vyjadřuje způsob sdělení Boží vůle lidstvu. Proroci přinášejí světu poselství o *tawhídu* a Muhammadovi je přidělena speciální role jako „pečetí“ prorocství. Ideje *tawhídu* a *nubúwy* jsou stručně vyjádřeny v *šahádě* – „svědectví“: „Není božstva kromě Alláha a Muhammad je posel Boží.“ Je prvním z takzvaných „pěti sloupů“, pěti úkonů, na nichž je založen rituální systém islámské tradice. Třetí princip se týká konce světa. Je vyjadřován termínem *maád*, který tlumočí ideu „návratu“ – návratu k božskému zdroji. Nevyhnutelný je Boží soud.

Šíitská tradice má ještě další dva principy: *imámát* – v Muhammadově vedení pokračují imámové; a princip dokonalé spravedlnosti – *adlu*.

Porušení principu *tawhídu* znamená spáchání *širku* – „přidružení“. Tak to formuluje Korán: „Ctěte Boha a nepřidružujte k Němu nic!“ Víra – *ímán* se skládá z pěti věroučných složek. První je *tawhíd*. Druhou je víra o spjatosti všech tvorů s Bohem a víra v práci, kterou konají pro Boha. Třetí je víra v proroky a poselství. Ta postihuje všechny knihy Božího zjevení včetně Mojžíšovy Tóry a Ježíšova evangelia. Čtvrtá se týká víry v Poslední soud a pátá je víra v predestinaci. Mysticismus, hledání zvýšeného duchovního prožitku a uvědomění si Boha, představuje *súfismus*. Hledání niterní duchovnosti je základní rozměr islámského života. *Súfismus* čerpá inspiraci z koránské ideje „přátelství“ (*wilája*) s Bohem. Původ *súfismu* sahá až k Prorokovi. Muhammad se objevuje jako příklad niterního, duchovního života a jako nejlepší doklad je uváděna zázračná cesta (*mirádž*) Proroka z Mekky do Jeruzaléma a odtud do nebe. Je zdůrazňován asketismus, úplná důvěra v Boží záměry a spojení svého já s Bohem.

Posvátné texty

Korán je doslovné slovo Boží předané Prorokovi. Slovo *Korán* značí „recitaci“. Korán dostal svou dnešní písemnou podobu v 7. století, kdy panovník Uthmán přikázal její vytvoření skupině vážených muslimů. Skládá se ze 114 kapitol známých jako *súry*; každá má číslo a název. *Súry* se skládají z veršů a jsou uspořádány podle délky. Jedinou výjimkou je *súra* 1. *Súry* se rozlišují též na „mekkánské“ a „medínské“ podle toho, zda k jejich zjevení došlo před hidžrou nebo po ní. Výklady Koránu – *tafsír* tvoří součást jádra islámské učenosti.

Muhammad

Prorok je uctíván jako dokonalý muslim, první vzor islámského života. Jeho život je popsán v řadě děl, jako dílo at-Tabariho a *hadíth*. Hlavním je ovšem Korán.

Muhammad se narodil kolem roku 570 v Mekce, v raném věku osiřel a byl vychován svým strýcem. K dráze proroka jej předurčila i řada předpovědí. Jeho ženou se stala Chadídža a stala se matkou čtyř z jeho dcer včetně Fátimy.

Roku 610 se Muhammadovi v jeskyni na hoře Híře zjevil anděl Gabriel a povolal ho k prorocké činnosti a hlásání monoteismu. 16. července 622 pro sílící opozici pohanů přesídlil z Mekky do Jathribu (pozdější Medíny). Tato cesta (*hidžra*) je pro muslimy počátkem dějin jejich obce. V Jathribu se stal Muhammad vůdcem komunity. Jeho stoupenci muslimové byli dvojího druhu: muhádžirové – ti, kdo s ním přišli z Mekky, a ansárové čili „pomocníci“, lidé z Medíny. Ozbrojený konflikt s Mekkánci skončil kapitulací Mekky v roce 630. Muhammad zemřel v roce 632

Šaría a islámské právo

Islámská tradice přikazuje muslimům řídit se Boží vůlí nejen jako jedinci, ale i jako komunita – „přikazovat vhodné a zakazovat zavrženíhodné“. Základ tohoto morálního řádu tvoří Korán, *hadíth* a tradice, které rozvinuli *ulamá*. Soubor učení se souhrně říká *šaría*, „islámská cesta“. Z něho je odvozeno právo, jehož prostřednictvím se muslimští učenci snaží uvést do praxe ideální islámský společenský systém. Studium šarie je známo jako *fiqh*. Ti, kdo studují šariu, jsou *fuqahá* (sing. *faqíh*).

Tradice a zákony jsou rozděleny na dvě kategorie: ty, které se týkají vztahů mezi lidstvem a Bohem, a ty, které zajišťují integritu lidského společenství. Každá z těchto sfér má pět kategorií etického chování: „vyžadovaného“, „doporučovaného“ (nevyžadovaného), „indiferentního“ (čili přípustného), „trestuhodného“ a „zakázaného“. Souhrn zákonů týkajících se sociální a politické oblasti je mnohem obsáhlejší. Jedním z klíčových předmětů zájmu právníků je rodinné právo. Pokud jde o islámské pojetí manželství, zůstává sporná otázka polygamie. Korán říká jasně, že muslim může být ženat současně až se čtyřmi ženami. Také ale vyzývá muže, aby s každou z těchto žen jednal ve všech ohledech stejně – požadavek, který se chápe jako praktické omezení, ne-li přímo odmítnutí této praxe.

Posvátná místa

Hlavním místem islámské bohoslužby je mešita. Všechny mešity mají stejný půdorys, ale mnoho z nich má navíc rysy, které odrážejí konkrétní kulturní a historické prostředí. Mešita má svůj původ v Muhammadově domě v Medíně. Obsahoval prý volný prostor k modlitbám, krytou oblast k ochraně věřících a náznak *qibly*, správného směru k Mekce. Nejpodstatnějším prvkem mešity je modlitební výklenek – *mibráb*. K nejpůsobivějším mešitám patřily Umajjovská mešita v Damašku, mešita al-Aqsa v Jeruzalémě a dvě mešity v Samaře. Z dosud existujících je to zejména mešita Selimiye v turecké Adrianopoli. Nejen v mešitě se muslimové modlí. U denních modliteb si vyberou místo, které je tiché, čisté a vhodné pro zbožný úkon. Běžně se používá rohožka nebo obdélníkový kobereček.

Nejposvátnějším místem islámské tradice je svaté město Mekka s ústřední svatyní Ka'ba. O ní se Korán zmiňuje jako o „domu Božím“. Podle tradice ji postavil Adam a pak ji přebudoval Abraham; Muhammad při svém návratu do Mekky zničil modly toho, čemu muslimové říkají *džáhilija*, předislámský „věk nevědomosti“. Právě ke svatyni Ka'ba se muslimové obracejí při denních modlitbách. Při vyvrcholení poutě *hadždže* ji třikrát obcházejí.

Povinnosti

Muslimové mají pět základních povinností – pět sloupů islámu.

První povinností je pronášet *šahádu* – muslimské vyznání víry: „Není božstva kromě Alláha a Muhammad je posel Alláhův.“

Druhou – podle mínění mnoha muslimů hlavní – povinností modlitba *salát*. Tu konstatuje jasně Korán i Prorok: „Když každý z vás koná modlitbu, je v důvěrném styku se svým Pánem.“ Tzv. „vyžadovaná modlitba“, hlavní typ, se skládá z cyklu modliteb, které muslim provádí pětkrát denně v určenou dobu. Jiné formy modlitby se nepovažují za povinné. Zmíněných pět modliteb se koná při západu slunce, večer, za svítání, v poledne a odpoledne. Výzvy k modlitbě vyvolává *muadhhdhin* zpravidla z věže nebo střechy mešity. I když je žádoucí, aby se shromáždili modlitbě všichni muslimové v mešitě, vztahuje se tento požadavek jen na mužské věřící, kteří jsou povinni zúčastnit se v pátek poledních modliteb. Ty zahrnují i kázání (*chutbu*); bývá to zpravidla komentář ke specifickému náboženskému nebo společenskému námětu a diskuse o určitém koránském verši. Ať už kdekoliv, musí se muslim připravit na modlitbu jak duševně (naprostým soustředěním na její význam), tak fyzicky (povinným omytím). Modlitební cyklus zahajuje *takbír* („*Alláh akbar*“, „Bůh je převeliký“) a *al-Fátiha*, úvodní *súra* Koránu. Poté zaujímá věřící cyklus čtyř pozic – stání, sklánění, prostraci a posed. Počet cyklů se liší podle modlitby.

Třetí z pěti ústředních islámských povinností je *zakát* čili „vyžadované dávání almužny“. Vypočítává se jako jedno procento z příjmů a je prostředkem, pomocí kterého se muslimové starají jeden o druhého.

Čtvrtou povinností je účastnit se každoročního půstu (*sawm, sijám*) v ramadánu – devátém měsíci islámského kalendáře. Půst se týká denní doby, v níž se muslimové musí vystříhat jídla, pití, pohlavní činnosti a kouření.

Pátou a poslední povinností muslimů je *hadždž*, pout' do Mekky.

K typu očistného rituálu patří obřízka, o níž se sice Korán nezmiňuje, ale všeobecně se provádí u chlapců zpravidla ve věku desíti let nebo poté, co projeví schopnost číst Korán. Vzestupnou tendenci mají spory o ženskou obřízku. Jde spíše o lokální praxi bez opory v Koránu i v *hadithu*. V některých muslimských zemích je zakázána zákonem.

O smrti spíše než jako o konci pojednává Korán jako o návratu k Bohu. „Každá duše smrti okusí; a zkusíme vás zlým i dobrým co pokušením, a k Nám budete navraceni.“ Duše (arabsky *nafs*) přechází na jinou úroveň. Islám věří jak v soud nad každým jedincem po smrti, tak v konečný apokalyptický soud nad všemi dušemi. Přestože je Bůh všemocný, poskytuje lidstvu svobodu rozhodování. Spravedliví najdou cestu do nebe, hříšní skončí v pekle.

Hinduismus

Úvod

Osmdesát procent z více než miliardy indického obyvatelstva jsou hinduisté a hinduisty nalezneme dnes v každé části světa. Přesto je těžké definovat pojem „hinduismus“. Nemá žádného zakladatele, vyznání víry a žádnou jednotlivou svatou knihu.

Samotné používání původně íránského slova „hindu“ je složité. Jak „Indie“ tak „hindu“ je odvozeno od *Sindhu*, tradičního názvu řeky Indus. Ve starověku se vztahovalo na lid Indického subkontinentu a ve středověké Indii ovládané muslimy se používalo pro všechny nemuslimské Indy. Teprve od konce 18. století začal tento termín označovat dominantní náboženství indického lidu.

Hinduisté se identifikují podle své kasty, komunity, oblasti a jazyka. V indickém právu může termín „hindu“ zahrnovat i příslušníky tradic odlišných od hinduismu. Proto zahrnuje i buddhisty, džinisty a sikhly. Termín se vztahuje také na kohokoliv, kdo není muslim, křesťan, párs (zoroastrovce) nebo žid.

V posledních dvou stoletích bývá hinduismus líčen jako víceméně jednotné náboženství. Existují však stovky vnitřních rozdělení vytvářených kastou, komunitou, jazykem a geografii. Mnoho takových skupin sdílí ve velkém rozsahu společné texty, božstva a tradice, i když je vykládají různě; s jinými skupinami mají málo společného.

Je problematické zasadit všechny hinduistické tradice do rámce náboženství, protože řada praktik nemá ukázat věřícímu duchovní cestu k vysvobození z cyklu života a smrti, nýbrž má za úkol zvyšovat kvalitu života na zemi. Tak lze za součást náboženské domény považovat i takové činnosti, jako je sázení stromů, zpěv, tanec, lučištnictví, astrologie a stavění domů.

Proto je třeba používat výrazů „světský“ a „posvátný“ s opatrností. Smysluplnější jsou v hinduistickém kontextu termíny *dharma* a *móksa*. *Dharma*, sanskrtské slovo odvozené od kořene slovesa „držet“, je pravda, správnost, povinnost, zákon a spravedlnost. *Móksa* znamená doslova „vysvobození“, to jest vysvobození z cyklu života a smrti, který se opakuje do nekonečna, pokud duše nedosáhne vysvobození do stavu blaženosti.

Historie

Hinduistická tradice nemá žádnou zakladatelskou postavu a nemůže datovat svůj vznik do žádného konkrétního roku nebo století. Její počátky spočívají ve starověké domácí indické kultuře a v kultuře indoevropského lidu, který se objevil v Indii asi před čtyřmi tisíciletími. Nejranější známá indická civilizace existovala zhruba v letech 3000-1750 př.n.l. kolem Indu a podle města v Harappě je nazývána harappská. Tento lid byl gramotný, ale písmo zůstává nerozluštěno. Z mnoha zlomkovitých nálezů lze hypotetizovat, že některé rysy hinduistického náboženství mohou být staré až pět tisíc let.

Po harappské kultuře následoval „védský věk“, nazvaný podle posvátných skladeb indoevropského lidu. Všeobecně se soudí, že Indoevropané přesídlili do Indie ze Střední Asie kolem roku 2000 př.n.l. Indoevropané se sami označovali za „Árje“ čili „Urozené“. Jejich řeč byla předkem sanskrtu, který je blíže spřízněný se všemi ostatními indoevropskými jazyky.

V Indii složili Indoevropané mnoho posvátných básní a později celé příručky rituálu a filozofie. Nejranější takové skladby jsou známy jako *védy* (sanskrtky „vědění“) a tvoří jádro starověkého „protohinduistického“ védského náboženství. Jeho dominantním rysem byla rituální oběť a uznávalo spojení mezi rituály a *rtou* („pravdou“, „spravedlností“ a „správností“). *Rta* umožňuje mír na zemi.

Světový názor založený na oběti ustoupil filozofickému zkoumání a diskusi v pozdějších textech známých jako *áranjaky* a *upanišady*. Ty byly složeny kolem počátku 6. století př.n.l., kdy Siddhártha Gautama (Buddha), Mahávíra (zakladatel džinismu) a jiní zpochybňovali autoritativní struktury tradičního indického náboženství, jako bylo náboženské vedení kněžské kasty (*brahmánů*), samotný kastovní systém a statut *véd*. *Upanišady* hledají vysvobození cyklu života a smrti a zavedly pojem nesmrtelnosti jako reality.

Většina pozdější literatury v sanskrtu se zabývá *dharmou*. *Bhagavadgíta* zdůrazňuje, že *dharmu* je třeba provádět bez očekávání odměny. O „nejvyšší bytosti“, pojímané v *upanišadách* jako *brahma*, abstraktní princip, hovoří *Bhagavadgíta* jako o božstvu Kršnovi či Višnuovi. Devocionalismus – intenzivní osobní oddanost této bytosti, ať už se projevuje v jakékoliv podobě – se stal nejběžnějším rysem mnoha hinduistických komunit.

Šestnácté století bylo svědkem vzniku sikhismu pod vedením jeho guruů, počínaje Guruem Nánakem, s vyvrcholením v muslimské Mughalské říši. V tomto období začali zakládat v Indii obchodní osady Portugalci, Holanďané, Angličané a Francouzi a postupně začali ovládat rozsáhlé části subkontinentu. Mnoho společenských a náboženských zvyků hinduistů kritizovali tvrdě evropští misionáři a jiné praktiky byly zakázány. Jedna z reakcí na kritiku zvenčí dostala podobu reformních hnutí.

Mnoho hinduistických tradic vzkvétá nadále v diaspoře. Hinduisté vystěhovavší se v prvním tisíciletí do jihovýchodní Asie usilovali o předávání své kultury budováním velikých chrámů v Kambodži a na Jávě. Podobně se hinduističtí emigranti v Británii a Spojených státech snaží uchovat si svoji kulturu prostřednictvím náboženských a kulturních středisek kolem chrámů své komunity.

Bohové a bohyně

Hinduisté sice uznávají mnoho božstev, ale za nejvyšší považují jen jedno; nebo považují všechny bohy a bohyně za navzájem si rovné, ale uctívají jen to božstvo, které mají za své nejoblíbenější. Většina hinduistů však pohlíží na všechna božstva jako na projev jediného.

Upanišady (viz výše) nazývají nejvyšší bytost *brahma* a považují ji za nepopsatelnou a vymykající se všemu chápání; nelze je popsat, protože popis znamená omezení. Ale texty zvané *purány* („staré“) tvrdí, že tato božská bytost nabývá formy a jména, aby se stala lidstvu dosažitelnou. Proto říkají hinduisté o nejvyšší bytosti, že je *nirguna* („bez přívlastků“) právě tak jako *saguna* („s přívlastky“, jako je milostivost a slitovnost). Texty identifikují tuto nejvyšší bytost různě – jako Višnu (*„Vším pronikajícího“*), Šivu (*„Milostivého“*) nebo jako Bohyni v některém z jejich četných projevů, například Šakti (*„Energie“*), Durgy a Kálí.

Ačkoliv Višnu, Šiva a Bohyně jsou nejvýznamnějšími božstvy, je tu i mnoho dalších oblíbených, jako Ganéša se sloní hlavou (syn Párvatí), Kárttikéja a Hanumán. Všichni bohové a bohyně mají své ikonografické charakteristické znaky, vedoucí spíše k jejich metaforickému chápání. Vedle společných božstev je i mnoho místních bohů a bohyní, kteří mívají odlišnou historii a funkci. Mnoho z nich se považuje za reinkarnace těch velkých.

Uctívači božstva je mohou vnímat jako nejvyšší bytost. Některé rané spisy předkládají představu božské trojice (*trimúrti*), skládající se z Brahmy (stvořitele), Višnu (udržovatele) a Šivy (ničitele), ale toto pojetí nebylo nikdy příliš oblíbené. Brahma se stal okrajovým bohem a funkce stvoření, udržování i zničení byly spojeny ve Višnuovi, Šivovi nebo Dévi podle toho, koho věřící uctíval.

Mnohostranné aspekty Šivovy moci vyjadřují jeho často paradoxní role: je hrozivý i laskavý, stvořitel i ničitel, osamělý asketa i manžel bohyně Párvatí. Ikonograficky jsou Šiva a Párvatí zobrazováni v abstraktní podobě sloupku (*lingamu*) v lůnu (*jóni*), které představují jejich tvůrčí moc.

Višnu je zpodobňován v mnoha inkarnacích neboli *avatárech* („sestoupení“). Věřil se, že v průběhu věků sestoupil mnohokrát na zem, aby svrhl zlo a nastolil *dharmu* čili spravedlnost. Nejdůležitějšími inkarnacemi jsou ryba, želva, kanec, polomuž-polovev a trpaslík. Následují zcela lidské inkarnace: Parašuráma, Ráma (hrdina eposu *Rámajána*), Balaráma a Kršna.

Višnuova devátá inkarnace Kršna („Tmavý“) patří k nejoblíbenějším hinduistickým bohům, oslavovaným v písních, vyprávěních (*Bhagavadgíta*), sochách, obrazech i představe- ních. Všeobecně je sice Kršna pojímán jako Višnuovo vtělení, ale některé tradice ho považují za nejvyšší božstvo.

Posvátné texty

Nejstaršími indickými posvátnými texty jsou *védy*, poprvé sebrané kolem roku 800 př.n.l., ačkoliv některé jsou svým původem o celá staletí starší. Každá z védských sbírek (*Rgvéda*, *Sámavéda*, *Jadžurvéda* a *Atharvavéda*) zahrnují hymny a rituální pojednání spolu s *áranjakami* („skladbami pro les“) a *upanišadami* („přisednutími (k učiteli)“). Mnoho hin- duistických tradic považuje *védy* za nadlidské. Říká se o nich, že jsou svou povahou věčné a zjevovány v každém časovém cyklu, předávány v ústní tradici.

Po védském souboru následovala díla zvaná *smrti* čili „zapamatovaná“ literatura. Jsou stvořena lidmi, ale inspirovaná. Někdy se dělí na kategorie epiky, starých příběhů (*purán*) a kodexů práva a etiky (*dharmášastry*).

Oba eposy patřící ke *smrti*, *Rámajána* („Příběh o Rámovi“) a *Mahábhárata* („O velké vál- ce potomků Bharatových“), jsou nejnámější díla hinduistické tradice. Už více než dva tisíce let se vykládají, komentují a poslouchají či čtou a tvoří jádro hinduistické posvátné literatury. Eposy a *purány* jsou psány v sanskrtu.

Nejranější hinduistické náboženské texty jsou psány v hovorovém jazyce, nejčastěji tamil- štině, v níž existoval soubor propracované literatury už před dvěma tisíciletími. Nejstarší díla – *sangam* („Akademie“) – jsou světské romance a texty o králich, rytířskosti a lásce. Ta se stala vzorem pro zbožnou literaturu, v níž bylo do role vladaře a milence dosazeno božstvo.

Hinduistické *bhaktické* hnutí zbožné oddanosti vzniklo kolem 6.století n.l. Světci putovali po zemi a zpívali v tamilštině (jazyce nepřibuzném se sanskrtem) hymny k počtě Višnu nebo Šivy. Božstvo je často zobrazováno jako malé dítě a je oslovováno důvěrným a osobním tó- nem.

Po 10.století byly tamilské *bhaktické* písně uvedeny v tamilsky hovořících oblastech do chrámové liturgie a považovaly se za rovné *védám*. Po 11.století se devocionalismus rozšířil na západ a sever Indie posvátnými texty jako je *Bhágavatapurána*, i světce Rámánandou (1299?-1400). Ve 13.století diskutoval básník Džňanášvar o ideálech *Bhagavadgíty* ve slav- ném pojednání *Ďžňanášvarí* v maráthštině. S Džňanášvarovým kultem byl spjat básník Dža- jadéva, autor sanskrtské *Gítagóvindy*, díla líčícího lásku Rádhy a Kršny. Dalším devocionál- ním básníkem používajícím hovorového jazyka byl Tulsídás, který se usadil ve Váránasí. Jeho „Jezero skutků Rámových“ je víc než jen převyprávěním nebo překladem *Rámajány* a inspi- ruje stovky tradičních vypravěčů a miliony Rámových uctíváčů.

Cesty k vysvobození

Hinduismus líčí lidské bytosti jako tvory polapené v nepřetržitém cyklu života a smrti. V tom, jak dosáhnout vysvobození z tohoto cyklu, se různé tradice liší.

V samotném hinduismu vystupují do popředí dvě cesty. První je charakteristická pro tra- dice, které věří, že lidská duše (*átman*) je totožná s nejvyšší bytostí (*brahma*). Proto je vysvo- bozením poznání, že jsme božští. Je zdůrazněna důležitost úsilí a snahy dosáhnout přetvářející

moudrosti. Zastánci druhého pojetí hovoří o rozdílu mezi lidskou bytostí a Bohem a cestou oddanosti Bohu spoléhají na boží milost.

V *Bhagavadgítě* popisuje Kršna tři cesty: cestu činů, cestu poznání a cestu oddanosti. Cesta činů (*karmajóga*) je cestou nesobeckého jednání bez naděje na chválu a odměnu a tím dosahuje trvalého míru. Podle cesty poznání (*džňánajógy*) může člověk dosáhnout moudrosti, která zničí jeho minulou *karmu* (viz dále) tím, že si osvojí poznání, o němž hovoří písma. Tuto moudrost si lze osvojit studiem textů u učitele (*gurua*), meditací a fyzickým a mentálním ovládním v podobě zvané *jóga*. Cestu oddanosti (*bhaktijóga*) zdůrazňuje *Bhagavadgíta* a je patrně nejoblíbenější u hinduistů všech stavů. Jak slibuje Kršna Ardžunovi, odpustí Pán, když se mu člověk oddá, všechny hříchy a smaže jeho *karmu*.

Jóga znamená v sanskrtu „jho“ nebo „spojení“. Týká se praktik různých druhů kázně, kterými věřící spřáhne svého ducha s božským. Je spojována s Pataňžalim, autorem *Jógasútry*. Zahrnuje morální, duševní i fyzickou kázeň a meditaci. Konečným cílem je *samádhi* – stav spojení s božským a vysvobození z cyklu života a smrti.

Posvátná místa

Podle některých hinduistických textů je svatá celá Indie. Kromě standardních poutních tras – například po všech slavných chrámech Višnu nebo Déví – jsou považovány za posvátné i tisíce jiných městeček, vesnic a lokalit. Skoro každé svaté místo je spjato se *sthalapuránou*, textem, který podrobně vypráví o jeho posvátnosti. Chrám je pak jako „tranzitní přístav“ (*tírtha*), místo, ze kterého mohou lidé překročit oceán života a smrti. Posvátné jsou také řeky Ganga, Jamuna, Kávéri a Narmada. Ponořit se do posvátných vod řeky je úkon duchovní očisty.

Uctívání bohů v chrámech se dělo už na počátku letopočtu, ale velké posvátné chrámy se stavěly až od 6. století. Mnoho chrámových komplexů je spjato s hlavními sektami – sídlí v nich Višnu, Šiva nebo Bohyně. Kromě chrámů uctívají věřící bohy v kteroukoliv dobu také doma.

Karma, smrt a znovuzrození

Karma (doslova „čin“) označuje pojetí odměn a trestů spojených s různými skutky. Podkladem *karmanové* teorie je představa o nesmrtelnosti duše. Rané *védy* obsahují jen málo o posmrtném životě, ale v době *upanišad* už se tvrdilo, že lidská duše existuje věčně a že po smrti prochází koloběhem (*sansárou*) znovuzrození čili reinkarnací. Existuje systém příčin a následků, který stanoví, že lidé získávají každým svým jednáním zásluhy (*punja*) nebo viny (*pápa*). Ty se navzájem neruší a poměr mezi *punjou* a *pápou* určuje povahu a kvalitu příští existence člověka.

Podle *upanišad* je možné vysvobození (*mókša*) z tohoto koloběhu, a to dosažením nejvyššího zkušenostního poznání. Když do něj člověk dospěje, získá náhled do své vlastní nesmrtelnosti (*amrty*) a duše ztrácí schopnost se přerozovat. Různé hinduistické tradice se navzájem liší v názorech na to, co se děje s duší po vysvobození. Někteří věří, že duše prožívá radostný oddaný vztah s nejvyšší bytostí. Jiní považují vysvobození za stav vášnivého oddělení duše od Boha. Tu je Bůh pojímán jako Kršna a duše jako mladá pastýřka, s níž Kršna obcuje.

Buddhismus

Úvod

Buddhismus dostal název po Siddhárthu Gautamovi (asi 566-486 př.n.l.), kterého uctívali jeho učedníci jako Buddhu čili „Probuzeného“. V průběhu několika málo století se jeho učení rozšířilo po indickém subkontinentě a do mnoha jiných částí Asie. I když buddhismus jako živé náboženství v zemi svého původu později skoro vymřel, ovlivnil hluboce náboženský život i kulturní vývoj mimo Indii, od Afghánistánu na západě až po Čínu, Koreu a Japonsko na východě a přes jihovýchodní Asii od Barmy až po indonéské ostrovy Jávu a Bali. Dnes je buddhismus čilou součástí náboženské krajiny i v Evropě a Severní Americe.

V průběhu své migrace prokázal buddhismus pružnost a schopnost adaptace, aby vyhověl potřebám nových kultur a tradic. Vytvořil si tolik variant, že je někdy těžké rozpoznat určité praktiky a názory jako výrazně „buddhistické“.

V jádru tradice stojí postava Buddhy. Narodil se jako indický princ, ale zřekl se královského života, aby pátral po vysvobození ze *sansáry*, věčného koloběhu zrození, smrti a znovuzrození. Po dlouhém studiu a meditaci prožil osvícení čili „procitnutí“ (*bódhi*), které z něho udělalo *buddhu* (i když je Siddhártha nazýván Buddhou, nebyl ani první ani poslední, kdo dosáhl „buddhovství“). Poté začal kázat a získávat žáky. Své názory shrnul v učení o „čtyřech ušlechtilých pravdách“ (pravdy o strasti, pravdy o původu strasti, pravdy o ustání strasti a pravdy o stezce) a „ušlechtilé osmidílné stezce“ (viz dále). Buddha nebyl považován za Boha, nýbrž za člověka, který našel odpověď na nejhlubší dilemata lidského života.

Asi sto let po Buddhově smrti vedli diskuse o kázni k prvním rozkolům. Vzniklo osmnáct rivalských „škol“ (*nikáji*), z nichž přežila jediné *théraváda*, dominantní tradice v dnešní jihovýchodní Asii. Ve 3. století př.n.l. pronikl buddhismus na Srí Lanku, odkud cestoval do jihovýchodní Asie včetně Indonésie. Ve 2. století n.l. přinesli mniši buddhismus po Hedvábné stezce do Číny a odtud pak přešel do Koreje a do Japonska. Tibetský buddhismus zapustil kořeny v 7. století n.l.

Úspěch buddhismu v severní a východní Asii posílil vznik *mahájány*, hnutí v Indii, které s sebou přineslo nový soubor písem – *súter*. Tantrický buddhismus se svým důrazem na symboliku a rituál a svou vizí *buddhů* jako „hrozivých“ božstev je tantra jednou z nejnápadnějších a nejpodnětnějších variant buddhismu.

Buddha

Siddhártha Gautama, Buddha, neboli Šákjamuni – „Mudrc z rodu Šákjů“ se narodil na úpatí Himaláje koncem 6. století př.n.l. Z buddhistického hlediska začíná Buddhův příběh příběhem o jeho minulých životech *bódhisattvy* čili „budoucího *buddhy*“. *Džátaky* – „příběhy o zrozeních“ vyprávějí, že se na svůj konečný život *buddhy* připravoval po mnoho životů.

Podle uznávané vědecké chronologie se Siddhártha narodil roku 566 př.n.l. a zemřel v roce 486 př.n.l., ačkoliv buddhisté z jihovýchodní Asie uznávají interval 623-543 př.n.l. Narodil se v Lumbiní v nynějším jižním Nepálu z královského kmene Šákjů. Byl vychován v paláci svého otce krále Šuddhódany a oženěn s princeznou Jašódharou, která mu porodila syna Rádhulu. Ve třiceti letech požádal Siddhártha o povolení opustit zdi paláce a v parku hned před palácem byl svědkem tří výjevů, které mu objasnily realitu lidského utrpení: stáří, nemoci a smrti. Při další cestě mimo palác se Siddhárthovi naskytl čtvrtý pohled – na potulného asketu (*šramana*) – a princ se zavázal následovat jeho příkladu a hledat vysvobození ze světa strastí. Otec se mu v tom pokoušel zabránit, ale Siddhártha opustil palác – podle legendy s pomocí

bohů, kteří kouzlem uspali celý dvůr – vzdal se postavení prince a začal žít jako poutník. Tato událost je známá jako *pravradžja* („odchod“). Raná fáze života Gautamy mimo společnost se vyznačovala přísnými půsty a odříkáním, až málem zemřel. Pak seznal tuto cestu jako neproduktivní, vzal od mladé ženy pokrm a dal se cestou, kterou zná buddhistická tradice jako „střední“ – jako kázeň, jež se snaží vyhnout se extrémům nestřídmosti i odříkavosti. Putování přivedlo nakonec Siddhárthu ke stromu na břehu řeky Nairāṇḍžany v Bódhgaji, který dostal název Strom *bódhi* neboli „Strom procitnutí“. Posadil se pod ním, definitivně odhodlán dosáhnout vysvobození ze smrti a znovuzrození. Napadl ho zlý bůh Mára, Buddhův pokušitel, které poslal své chlípné dcery, aby ho rušily, a své zuřivé syny, aby ho odstrašili. Ale Siddhártha se ubránil a v průběhu konečné noci meditace dosáhl osvícení o *dharmě* („pravdě“, „zákonu“) lidské existence. Teprve teď mohl být právě nazýván *buddhou* („procitlým“).

Poté odešel Buddha do Sárnáthu nedaleko váránasí, kde přednesl pěti učedníkům kázání či rozpravu (*sútru*) známou jako „Roztočení kola *dharmy*“ (*Dharmačakrapravartana*). Po zbývajících pětácti let pak Buddha putoval po severní Indii a kázal *dharmu*. Nakonec přednesl v Kušinagaraě žákům svou závěrečnou rozpravu (*Maháparinirvānasútru*), uleh mezi dva stromy a zemřel; řečeno buddhistickými termíny dosáhl své „konečné *nirvány*“ (*parinirvány*), aby se už nikdy znovu nenarodil. Podle Buddhových vlastních instrukcí bylo jeho tělo spáleno, jeho popel rozdělen a pohřben v pohřebních pahorcích čili *stúpách*. Uctívání těchto ostatků vytvořilo model buddhistického projevování zbožnosti, poté zaměřené i na jiné objekty, obrazy a místa spojená s Buddhou. Ty tvoří v buddhistické tradici „hmotné tělo“, zatímco jeho učení je známo jako „tělo *dharmy*“ a v těchto podobách je Buddha přítomen i nadále.

Rozvoj buddhismu

Asi sto let po Buddhově smrti došlo k prvnímu rozkolu buddhismu na *sthaviry* („starší“) a *mahásanghiky* („stoupence velké obce“). Byl to počátek rozdrobení buddhistické obce – *sanghy* – na osmnáct škol (*nikáji*), které předznamenalo rozštěpení na hínajánový buddhismus („malý vůz“) a mahájánový buddhismus („velký vůz“). Mahájánáská tradice odvozuje svůj původ od samotného Buddha. Podle jejich textů přednesl na Supím vrchu v Rádžagrze vybrané skupině kázání známé jako „druhé otočení kola *dharmy*“.

Na rozšíření rané obce měla velkou zásluhu královská podpora v Indii i mimo ni. Císař Ašóka (268-239 př.n.l.) se výslovně obrátil na buddhismus a poté jej i šířil. V té době byli buddhističtí mniši i v Afghánistánu a Střední Asii, kde přišli do styku s helénským královstvím.

Po prvních šest až sedm století své existence byl buddhismus ústředním faktorem rozkvětu velké indické kultury. Buddhistické kláštery byly středisky intelektuálně vyspělé učenosti a školily mnichy ve filozofii, náboženství, lékařství, astronomii i gramatice. Později pod tlakem cizích vetřelců se posunulo těžiště klášterního života po proudu Gangy do Biháru a Bengálska.

Historie buddhismu v jihovýchodní Asii sahá k misionářům, které vyslal Ašóka na Srí Lanku. Zde byl buddhismus po tisíc let eklektickou směsí tradic. Od 11. století n.l. se obracelo mnoho mnichů i králů Barmy a Thajska kvůli vedení na Srí Lanku. Za vlády lanckého krále Narapatisithua získala převahu théraváda (jedna z osmnácti škol). Podle vzoru Srí Lanky byla théravádská ortodoxie převzata i v Thajsku a Barmě a toto odvětví buddhismu převládá v této oblasti dodnes. Do Tibetu přišel buddhismus ve dvou vlnách: „první“ a „druhé šíření *dharmy*“. První začalo v 7. století n.l. První klášter byl založen koncem 8. století v Bsam-jasu králem Khri-srong-lde-btsanem. Historický tibetský buddhismus charakterizují tři složky: tantrický rituál a meditace, klášterní intelektuální disciplína a královská světská moc.

„První šíření“ skončilo v období perzekuce za vlády krále Glang-dar-my (838-842). Znovu byl pak buddhismus uveden do Tibetu koncem 10. století v takzvaném „pozdějším šíření“ a koncem 11. století byly už výrazně rozlišeny čtyři hlavní sekty tibetského buddhismu.

Do Číny přišel buddhismus v prvním nebo druhém století n.l. po Hedvábné stezce a v období dynastie Tchang (618-907) byl už buddhismus plně akulturován a hrál významnou roli v čínské kultuře. Vznikaly klasické čínské mahájánové školy včetně meditační tradice čchanu a filozofických škol tchien-tchaj a chua-jen. Jako cizí náboženství byl buddhismus občas pronásledován a novokonfuciánská renesance za dynastie Sung (960-1279) se postarala o to, aby buddhismus už nikdy nenabyl převahu, které se těšil za Tchangů. Zachoval si však svůj význam jako jedno z uctívaných „tří učení“ Číny.

Čínská varianta buddhismu byla ve 4. století uvedena do Koreje a v 6. století do Japonska. Od poloviny 20. století jsou hlavní buddhistické školy zastoupeny i na Západě. V kláštěrech, chrámech a meditačních halách od Skotska až po San Francisco zapustil buddhismus silné kořeny v prostředí zcela odlišném od území na středním toku Gangy, kde vznikl.

Nebeské bytosti

Théravádový buddhismus trvá na tom, že Siddhártha byl naprosto lidský tvor, který dosáhl konečné *nirvány* a zemřel, aby se už znovu nenarodil. Tedy buddhismus nemá božstva typu staroindické tradice. Mahájánská tradice tvrdí, že ti, kdo se dostali do nejvyšších etap cesty k buddhovství – *bódhisattvové* („nastávající“ či „budoucí *buddhové*“) – jsou schopni jednat téměř božským způsobem. Na konci své dráhy se stávají „nebeskými *buddhy*“ a získávají pozoruhodnou moc. V tomto pojetí se vytvořil „panteon“ kvazibožstev, do něž patří nejvýznamnější *bódhisattvové* a *buddhové*.

Slova dharmy

Téměř po pět století po Buddhově smrti bylo jeho učení předáváno ústně, než bylo znamenáno písemně. Částečně i díky ústnímu předávání nemá buddhismus jeden kánon písma. Různé soubory textů odrážejí odlišné vnímání *dharmy* v průběhu věků. Pálijský kánon théravádské tradice z přibližně 2. století je nejkonzervativnější, čínský a tibetský kánon obsahují širokou škálu mahájánské literatury někdy až ze 12. století.

Buddhistická kanonická literatura je sice variabilní a často doplňovaná, ale je považována za zdroj autority pro svůj úzký vztah k osobě Buddha. Reprezentuje „tělo *dharmy*“ - nejdůležitější a nejtrvalejší aspekty Buddha. Texty se často recitují nebo opisují jako akt zbožnosti.

Čínský a tibetský kánon je kodifikací klášterní knihovny. Obsahuje jádro literatury – v sanskrtu *sútry* a v tibetštině *bka'* – které má přímou autoritu *buddhů* a *bódhisattvů*. Kolem tohoto jádra se nahromadil soubor věroučné, filozofické a výkladové literatury známé v sanskrtu jako *šástry* a tibetsky *bstan* neboli „učení“.

Nejrozsáhlejší sbírku tantrických textů nalezneme v tibetském kánonu. Dělí se do čtyř kategorií: rituálu (*krijá*), praxe (*čarjá*), disciplíny (*jóga*) a nejvyšší disciplíny (*anuttarajóga*).

Obrovský rozsah buddhistických písem vede k mnoha sporům stran jejich autority i výkladu.

Cíl života

Cílem buddhisty je osvobodit se z cyklu smrti a reinkarnace dosažením moudrosti a náhledu na sebe jako božského – cesta k *nirváně*. Nejlepšími vzory po Buddhovi byli jeho první následovníci a nejlepší cestou klášterní cesta a právě mniši se zasloužili o masivní rozšíření buddhismu.

Ducha buddhistické etiky vyjadřuje příběh o muži zvaném Málunkjáputta, který řekne Buddhovi, že nebude naslouchat jeho učení, dokud nedostane odpověď na řadu otázek. Buddha mu odpoví tím, že přirovná Málunkjáputtu k člověku, který byl postřelen otráveným šípem, ale odmítne jej vytáhnout z rány, dokud mu lékař neřekne, z čeho je šíp, kdo jej vystřelil a tak dále. Veškerá spekulace má v buddhismu hodnotu pouze může-li člověku pomoci odstranit „šíp strastí“ a nalézt cestu k *nirváně*.

Základním vodítkem k dosažení *nirvány* je „ušlechtilá osmidílná stezka“, proces kázně o osmi složkách. Jsou to „správný názor“, „správný záměr“, „správná řeč“, „správné chování“, „správné žití“, „správné úsilí“, „správná bedlivost“ a „správné soustředění“. Alternativně lze základní požadavky pro *nirvánu* vyjádřit jako tři principy: upuštění od škodlivých skutků (*śīla*, „mravné chování“ – nezabíjet, nekrást, nezneužívat sexu, nelhat a nepít opojné nápoje), ukázněnou mysl (*samádhi*, „duševní soustředění“) a správné chápání sebe sama a světa (*pradžňá*, „moudrost“). Tyto tradiční principy jsou spjaty s buddhistickým pojetím *karmanového* zákona čili zákona morální odplaty, který ovládá proces smrti a znovuzrození. Praxe *samádhi* má mnoho podob. Jednou z nejzákladnějších technik je sedět v klidné pozici se vzpřímenými zády a zkříženýma nohama a věnovat bedlivou pozornost svému dýchání. Praxe *pradžňá* má také různé podoby. V théravádské tradici je spojeno se studiem *Abhidhammy*, třetího oddílu pálijského kánonu a jeho klíčovým pojmem je „ne-já“. Člověk *musí* vidět, že v já neexistuje nic trvalého, co by přetrvávalo z jednoho okamžiku do druhého. Chápat tuto pravdu znamená osvobodit se od sobeckých iluzí.

Posvátná místa

Základní podoba buddhistické svatyně je replikou jedné ze *stúp* (viz výše) s velkým ústředním pahorkem se zábradlím a se čtvercovou stavbou a ústředním sloupkem. V nejrannějších *stúpách* byly Buddhovy ostatky v této stavbě, ale později je vkládali do ústředního pahorku. Postupně se začal pahorek zdobit symboly Buddhy nebo příběhy z posvátných textů. Indičtí buddhisté zakládali nejrannější chrámy v jeskyních v západní Indii. Vchod do jeskyně vede do velkého volného prostoru, kde mohli věřící stanout či usednout před malou *stúpou* nebo Buddhovou sochou.

Indická chrámová architektura silně ovlivnila celý buddhistický svět.

Čínské tradice

Úvod

Čínskou kulturu a historii utvářely po tisíciletí tři formální tradice konfuciánství, taoismu a buddhismu i přežívající lidové náboženství, jež zůstávají významným aspektem čínské civilizace dodnes.

Čínské náboženské tradice jsou založeny na dvou hlavních principech: vesmír je posvátné místo a všechny aspekty jsou v něm ve vzájemném vztahu. Primárním účelem čínského náboženství je udržování harmonie mezi lidmi a přírodou.

Z mezinárodních náboženství, která přišla do Číny, se projevil jako nejméně úspěšný buddhismus, ačkoli také islám tu byl vlivný, zejména na západě. Jinde v Číně však ani islám ani křesťanství neměly významný vliv, i proto, že výlučnost těchto věr se nesnáší se silně synkretickou povahou čínské náboženské praxe. Konfuciánství, taoismus a buddhismus, známé jako „trojí učení“, jsou považovány spíše za komplementární než exkluzivní a lidé zpravidla praktikují všechna tři současně.

Podkladem čínského náboženství je prastarý způsob chápání, jak funguje vesmír. Podle něho má vše, co existuje, tutéž životní podstatu neboli *čchi*. Projevuje se nejzákladněji jako dvě navzájem se doplňující energie *jin* a *jang*. *Jin* označuje, co je temné, vlhké, nehybné, kalné, chladné, měkké a ženské a *jang*, co je jasné, suché, rostoucí, světlé, teplé, tvrdé a mužské. Vše se skládá z *jin* i *jang* v různých proporcích.

Jin-jangové pojetí vesmíru je spjato s cyklem „pěti fází“: „ohně“, „dřevo“, „kov“, „voda“ a „země“, které jsou chápány jako metafyzické síly, kdy každá má v určitou dobu dominantní vliv. Vše ve vesmíru je spjato s cykly těchto fází a obsahuje proporce *jin* i *jang*.

Hlavní duchovní tradice vyjadřují různými způsoby ideál podporování vesmírné harmonie. Konfuciánství, založené na učení Mistra Kchunga (Kchung-fu-c', latinizované jako Konfucius), mudrce ze 6. století př.n.l. se soustřeďuje na vztahy mezi lidmi a na vytvoření harmonické společnosti založené na ctnosti. Primární je vztah mezi rodičem a dítětem, zejména mezi otcem a synem, ideálně charakterizovaný ctností *siao*, synovskou oddaností.

Taoismus, tradičně datovaný do 6. století př.n.l., ale založený převážně na dílech ze 4. a 3. století př.n.l., se nezajímá ani tak o soulad mezi jedinci jako o soulad mezi lidmi a přírodou. Termín *tao* („cesta“) označuje přirozený typ, který je podkladem každé kosmické změny a transformace, způsob, jímž je bez konce vytvářeno *čchi*. Taoismus se soustřeďuje na *wu-wej*, „nezasahování“ do *tao*. Aby člověk dosáhl harmonie v životě i v kosmu, musí se naučit vnímat *tao* v přírodě a jednat ve shodě s ním.

Buddhismus přišel v 1. století n.l. a přivábil mnoho soupeřů. Přinesl indickou kosmologii a příslib univerzální spásy – ideje, které v domácích tradicích neexistovaly nebo byly jen málo vyvinuté. Ale v Číně přijal buddhismus také různé formy, nejvýrazněji patrné v jeho fúzi s taoismem, která dala vznik čínské buddhistické škole *čchan* („meditace“).

Čínská náboženství bývají často charakterizována jako z tohoto světa a prakticky orientovaná, což je patrné v lidové tradici. Odráží hlavní zájmy trojího učení, ale nemá systematický soubor věrouky a soustřeďuje se na zlepšování tohoto života zajišťováním zdraví, dlouhověkosti, prosperity, domácí harmonie, dětí jako pokračovatelů rodinné linie a ochrany před pohromami. Ústředním zájmem lidových praktik je vzájemný vztah mezi živými tvory a duchy (předky, božstvy a zlými duchy). Předpokládá se, že dokud lidé hrají svoji roli, reaguje duchovní svět vlídně a uděluje požehnání, nebo – v případě zlých duchů – alespoň neškodí.

Bohaté tradice

Mnoho věroučných složek a témat čínského náboženství existovalo už v období dynastie Šang a Čou (18.-3. století př.n.l.) a tvoří společný základ trojího učení. Byla zdůrazněna zbožná úcta k předkům a příležitostně byl vzýván vznešený bůh Šang-c' („Pán na výšinách“). Ten byl pojímán jako vzdálený lidstvu a poté ho nahradil Tchien („nebesa“). Začalo se věřit, že nebesa udílají jedinci nebo dynastii právo vládnout. Tchienova nespokojenost s vládařem se projevovala nepořádky, například vzpourami, hladomorem, pohromami atd. Za dynastie Čou byl zaveden kosmologický systém *čchi*, *jin-jang* a pěti živlů. V tomtéž období byly zhuštěny různé praktiky, umělecká a literární díla do „šesti klasických spisů“, které se pak staly základními texty konfucianství.

Kolem 6. století př.n.l. vznikalo mnoho teorií o vládě - „sto škol“, z nichž jsou nejslavnější konfucianství a taoismus. Konfucius tvrdil, že základem vlády musí být ctnost a každý člověk musí dostávat svým povinností. Lao-c', zakladatel taoismu, se narodil roku 604 př.n.l. Hlásal teorii *laissez-faire*, ale dočkal se zklamání a uchýlil se do hor. Cestou tam sepsal své učení v díle *tao-te'ing*. Vyvinuly se dvě verze taoismu - „filozofický“ a „náboženský“. Filozofický se zabývá vnímáním a poslušností principu *tao*. Religiózní začal ve 2. století n.l. Kombinoval starobylé praktiky a víry s vlastními spisy, věštěním a rituály. Buddhismus je součástí čínského náboženského panoramatu od 1. století n.l. Prokázal velkou přizpůsobivost a dokázal se sladit s čínskou senzibilitou. Byl však považován za „cizí“ náboženství a často pronásledován.

Základní struktura čínské lidové tradice byla dotvořena do roku 1000 n.l. Zahrnuje mnoho starých domácích praktik jako šamanství (komunikace s duchy), věštění a uctívání předků. Převzala také buddhistické ideje *karmy* a znovuzrození i kosmologii nebi a pekel, *buddhů* a *bódhisattvů* spolu s taoistickou hierarchií božstev. Konfuciánci lidové praktiky odmítají, buddhisté a taoisté spíše provádějí obřady než vysvětlují masám učení.

V posledních dvou stoletích čelí čínské náboženské tradice důrazným výzvám střetu se Západem. V dnešní oficiální politice komunistického režimu je těžké odhadnout dnešní sílu tradičního náboženství v Číně, nicméně kdykoliv vládní tlak poleví, náboženské praktiky se rychle objeví.

Nebeská říše

Čínské božství má dvě hlavní podoby. Na jedné straně je tu široká škála aktivních božstev, na druhé straně se náboženské aktivity soustřeďují na řídicí principy, jež jsou spíše předmětem kontempace než uctívání. Filozofičtí taoisté, konfuciánci a buddhisté se soustřeďují spíše na hledání hlubokého poznání a osvětlení.

Čínská božstva jsou řazena do nebeské byrokracie podle vzoru byrokracie císařské Číny. Panteon zahrnuje taoistické postavy, *buddhy* a *bódhisattvy* a osobnosti čínského folkloru a legend. Každé božstvo má specifickou funkci. Vysoko zařazená božstva mají moc nad božstvy v pozemské hierarchii, jejichž zařazení odpovídá postavení nebeských juniorů a naopak. Nejnižším úředníkem v nebeské byrokracii je místní bůh *tchu-ti kung*, „bůh území“. Sídlí ve svatynce, kde mu jsou nabízeny obětiny. Na vrcholku nebeské hierarchie stojí vysoký bůh známý jako Nefritový císař, jehož kult se objevil v 9. století n.l. Je to nejvyšší soudce a vládce nebes.

Vedle toho, že božstva sídlí v nebi, liší se od lidí svou mocí a funkcí. Lidé se vzorným životem jsou po smrti zařazováni do nebeské hierarchie.

Vztah mezi věřícím a božstvem je založen na reciprocitě. Nabídne-li se bohu kadidlo, peníze či potrava, má jistou povinnost na to reagovat. Čínská božstva však nejsou všemohoucí a to, oč je lze požádat, musí procházet řádným kanálem božské byrokracie. Nefritový císař je mluvčím trojice prvopočátečních taoistických bytostí známých jako Tři čistí. Ti reprezentují

nerozlišenou abstraktní sílu *tao*. V konfuciánství je výraz pro nejvyšší totožný s „nebesy“ (*tchien*). Konfucius jej chápe jako morální řád podírající vesmír. Filozofický taoismus se zabývá pohybem a vytvářením všeho ve shodě s *tao* „cestou“. Je zdrojem všeho, co je vytvořeno z prvotního vitálního materiálu *čchi*. Je mu projevována úcta, avšak není božské a tak je nelze uctívat jako bohy. Mahájánový buddhismus uznává mnoho spasitelských postav známých jako nebeští *buddhové* (čínsky *fo*) a *bódhisattvové* (*pchu-sa*), kteří mají moc udělovat lidem požehnání.

Posvátné texty

Posvátné písmo čínských náboženských tradic se skládá hlavně ze spisů, o nichž se nese soudí, že představují božská slova. Především jsou to konfuciánské spisy. Převzaté jsou dělené na šest klasických textů: „Kniha proměn“, „Kniha dokumentů“, „Kniha písní“, „Letopisy jara a podzimu“, „Kniha obřadů“ a ztracená „Kniha hudby“. Konfuciové vlastní předpisy obsahují „Hovory“, „Mencius“, „Velké učení“ a „Cesta středu“ a popisují způsoby, jak dosáhnout ctnostné vlády a harmonické společnosti.

Základní texty taoismu, *Tao-te-t'ing* a *Čuang-c'* měly na vytváření čínské etiky stejný vliv jako konfuciánský kánon. I ony učí nalézt harmonii, ale vzor spatřují v síle *tao*. Náboženský taoismus má sbírku písem o více než tisícovce děl, která stále roste.

Čínská buddhistická písma odráží snahu přizpůsobit se cizí tradici. *Lotosová sůtra* vysvětluje různá učení buddhismu a ujišťuje, že všechny buddhistické školy učí pravdě vedoucí k osvícení. *Tribunová sůtra* je text svým původem zcela čínský a líčí osvícení Chuej-nenga, šestého patriarchy meditační školy *čchan*.

Lidové náboženství je vcelku bez posvátných textů, i když různá sektářská hnutí si vytvořila svá vlastní písma. Starověké „Písně jihu“ popisují šamanský let a jiné praktiky lidových tradic. S příchodem tisku v 8. století n.l. si získaly širokou oblibu laciné moralistické texty čerpající z různých náboženských tradic.

Cíl života

Čínská etika vykazuje pozoruhodnou schopnost slučovat různé proudy náboženských učení v ucelený systém. Složky odvozené z rozdílných tradic konfuciánství, taoismu, buddhismu a lidového náboženství jsou přijímány společně bez zjevného konfliktu. Základní etické téma všech tradic lze shrnout jako snahu o soulad: žít harmonicky v rodině, společnosti i přírodě.

Etické učení je v taoismu významné, ale ne nutně ústřední. Filozofický taoismus zdůrazňuje spontánní, přirozené jednání, náboženský se soustřeďuje na hledání dlouhověkosti a nesmrtnosti. Buddhismus má svůj vlastní etický systém, spjatý s jeho hlavním cílem osvícení a spásy.

Největší důraz na etiku klade konfuciánství. Jeho etika se zaměřuje na vytváření harmonické společnosti a ctnostného, vlídného státu. Toho lze docílit, jestliže je každý uvážlivý a upřímný a cvičí se v *žen*, „lidskosti“, altruismu. Ústřední ctností je synovská oddanost, nejvýznamnějšími vztahy mezi otcem a synem, císařem a ministrem, manželem a manželkou, sourozenci a přáteli.

Taoismus se zabývá respektováním toku vesmíru. Filozofický taoismus nezná pojem spásy, vše je součástí řádu *tao*. Etika vyžaduje podřídit se přírodním procesům a změnám. Religiózní taoismus klade naopak důraz na pátrání po nesmrtnosti. Pochopením *tao* je možno odhalit tajemství života a smrti a využít jich ke svému prospěchu. O to se taoisté pokoušejí různými způsoby: stravou, sexem, gymnastikou i meditací. Je třeba očišťovat svou mysl a srdce i své tělo a používat všech magických schopností, kterých nabudou, jen ve prospěch druhých.

Buddhistické etické učení, zejména indické pojetí *karmy*, pojalo čínské cítění značně do sebe. Znalost zákonů *karmy* podněcuje záslužné a soucitné skutky. Spásu a osvícení lze považovat za dvě formy se stejným cílem. Průměrný člověk dosahuje spásy devocionálním buddhismem Čisté země. Škola *čchan* klade větší důraz na osvícení. Lze ho dosáhnout meditací.

Posvátná místa

V čínském náboženství se lze setkat s posvátnem v chrámech a svatyních, v domovech i přírodě. Chrám je místem pro společné uctívání a oběti. Bohoslužby bývají většinou neformální; obětuje se kadidlo, potraviny a „peníze duchů“. Jindy se slaví významnější svátky a některé chrámy jsou oblíbenými poutními místy.

Chrám se budují ze soukromých darů a spravuje je chrámový spolek z místních laiků. Kněží provádějí jen speciální obřady. Chrámy fungují také jako komunální centra. Může se zde diskutovat, poslouchat hudba a přihlížet divadlu.

V taoismu i lidovém náboženství jsou chrámy poplatny hierarchickému uspořádání božstev a liší se podle stupně božského úředníka, který v tom kterém chrámu přebývá.

Součástí čínské náboženské krajiny jsou také buddhistické a konfuciánské chrámy. Ty první jsou zpravidla klášterní a sídlí zde mniši a mnišky. V konfuciánských chrámech byl uctíván Konfucius ne jako bůh, ale jako člověk dvakrát ročně obětmi. O přírodních jevech v krajině, jako jsou řeky, jeskyně a hory, se věří, že mají duchovní moc. Tchaj-šan, nejvýznamnější z pěti posvátných hor, je považována za dárce plodnosti a symbol stability.

Svátky

Čínský kalendář obsahuje lunární počítání času a mnoho svátků se shoduje s fázemi měsíce. Jiné jsou odvozeny od zemědělského cyklu. Hlavní svátky mívají i jiné motivy: význam rodiny a úctu prokazovanou předkům, hledání dlouhověkosti a interakce s božstvy.

Čínský Nový rok o zimním slunovratu vyznačuje konec vzestupu *jin* a nástupu *jang*. Tzv. Čistý a jasný svátek dva týdny po jarní rovnodennosti obnovuje pouta se zemřelými. Na patnáctý den sedmého měsíce připadá svátek Hladových duchů. Dva další hlavní svátky se široce slaví dodnes: Dvojitý pátý svátek a Střed podzimu. Dvojitý pátý připadá na pátý den pátého měsíce, kdy jsou síly *jang* na svém vrcholu.

Pětka je v čínské kosmologii důležitým číslem a Dvojitý pátý svátek je obestřen představami pětic, zejména „pěti jedů“ (stonožky, hada, škorpiona, žáby a ještěrky) a „pěti barev“ (modré, červené, žluté, bílé a černé). Svátek je také oslavou draků a vody. Svátek Středu podzimu připadá na úplňek osmého měsíce. Je to dožínkový svátek oslavující též měsíc a pátrání po nesmrtnosti.

Náboženské slavnosti se soustředí spíše na rodinu a obec než na jedince. S výjimkou smrti je nejvýznamnějším čínským obřadem přechodu sňatek. Stává se oficiálním, když se pár poklonil před tabulí předků ženicha a představil jim tak nevěstu.

Úkon k uctění mocných vesmírných sil, zejména nebes a země, byly výsadou a zodpovědností císaře.

Všechny další obřady a slavnosti se konaly podle ročního almanachu předpověděných nebeských jevů, který vydával Úřad pro astronomii. To, že císař zná předem takové věci, naznačovalo soulad mezi vladařem a nebesy; každá nečekaná kosmická událost se mohla vykládat jako náznak hrozící ztráty panovníkova nebeského mandátu.

Tělo a duše

Čínské pojetí smrti a posmrtného života odráží ideje čerpané ze všech hlavních tradic. Ve většině představ a rituálů lze rozpoznat prvky religiózního taoismu, buddhismu nebo lidových

náboženství. Konfucianství se vírou v posmrtný živo většinou nezabývá. Buddhismus měl své vlastní výrazné učení o údělu člověka po smrti.

Číňané věří, že zemřelí mají velký vliv na živé. Při uctivém vztahu k zemřelým jsou zdrojem požehnání a plodnosti.

Materiální hranice mezi živými a mrtvými jsou proměnlivé. Obyvatelé tohoto i příštího světa se skládají ze stejného materiálu *čchi* v jeho podobě *jin* a *jang*. Každý jedinec má dvě duše, duši *chun*, která je z *jangového čchi*, a duši *pcho* z *jinového čchi*. Při smrti opustí duše *chun*, představující duchovní a intelektuální aspekt, tělo a díky své *jangové* povaze vystupuje vzhůru a sídlí pak v tabulích předků na domácích oltářích domácností. Duše *pcho* jako energie *jin* klesá do země. Rituály za mrtvé zajišťují požehnání živým.

O duši zemřelého se také věří, že sestupuje do čínského podsvětí nebo pekla, aby se za své hříchy podrobila soudu, než bude potrestána a znovu se převtělí. Buddhismus přidal k tomuto rámci své vlastní pojetí *karmy*, postavu Jamy, krále pekla, a různé stupně trestů v pekle. Při vstupu do pekla soudí duši Deset soudců. Po vynesení rozsudku platí duše za provinění mučením podle zločinů, kterými se provinila. Poté se reinkarnuje. Duše výjimečně ctnostných se nemusí převtělit, ale mohou se připojit jako božstva k nebeské byrokracii.

Japonské tradice

Úvod

Obyvatelé Japonska se hlásí současně ke dvěma hlavním náboženstvím, šintoismu a buddhismu, která zde koexistují a navzájem se ovlivňují už po patnáct století. Šintoismus je v Japonsku domovem, kdežto japonský buddhismus je odnoží světového náboženství.

Domácímu náboženství Japonska se říká „cesta bohů (nebo duchů)“ – *kami-no-miči* nebo *šintó*, japonská výslovnost čínského *šen* (duch) a *tao* (cesta). Kořeny šintoismu jdou hluboko do japonské historie. Nejstarší pojem *kami* („duch“) zaujímá ústřední místo v japonském náboženském povědomí. Buddhismus přišel z Indie přes Čínu a přinesl s sebou gramotnost.

Navzdory působení čínských náboženských věr si Japonsko udrželo odlišnost od Číny. Proto sekty mahájánového buddhismu přišedší do Japonska se transformovaly a staly čistě japonskými. Rozdělení buddhismu a šintoismu může být někdy nezřetelné – jak dokazuje skutečnost, že mnoho buddhistických božstev je uctíváno jako šintoističtí *kamiové*.

V posledních letech vznikla v Japonsku takzvaná „nová náboženství“ a znovu se tu vynořilo křesťanství, které přišlo v 16. století, ale bylo potom potlačeno.

Splývání rozličných věr v jediný systém je už odedávna rysem náboženského života v Japonsku. S několika významnými výjimkami se většina Japonců považuje za šintoisty i buddhisty a nespatřuje v praktikování dvou věr žádný rozpor. Zhruba řečeno šintoismus se soustřeďuje na záležitosti související s tímto světem, naproti tomu buddhismus klade mnohem větší důraz na spásu a možnost posmrtného života.

Víra a soužití

Existují jisté náznaky, že kořeny šintoismu sahají do období džómonske kultury (asi 11000 – 300 př.n.l.), avšak nápadně šintoistické ikonografické doklady se začínají objevovat s příchodem jajojské kultury (asi 300 př.n.l. – 300 n.l.), kde nalézáme důkazy kultu plodnosti. S ním je spjat vznik většiny *udžigami*, ochranných božstev spjatých s nejstaršími doloženými japonskými *udži* (klany). Nejvýznamnějšími *udžigami* byla (a je) Amaterasu, sluneční bohyně, mytologická rodička *udži* Jamato („Slunečního klanu“), to jest japonské císařské rodiny.

Počátkem 6. století se formoval zárodečný stát na východě ostrova Honšú pod vládou jamamotských císařů. Právě sem přicestovala první podstatná skupina buddhistických misionářů, a to podle tradice roku 522, i když badatelé považují za pravděpodobnější rok 538. Mnoho jamamotských dvořanů přijalo nové náboženství, i když většinou značně šintoistickým způsobem, neboť uctívali Buddhovy sochy jako projeve *kamie*. V dalších dvou stoletích se vliv buddhismu rychle šíří a roku 806 byly založeny dvě nové sekty, šingon a tendai. Z nich cestovali misionáři dále po venkově. Později se stalo Kjóto hlavním stanem zenových sekt, uvedených sem z Číny ve 12. a 13. století. Docházelo ke slučování buddhismu a šintoismu a vznikl rjob šintó, čili „dvojitý šintoismus“, který kombinoval *kamie* s buddhistickými *bosacu* (*bódhi-sattvy*). Během dalších šesti století docházelo k převažování tu jednoho, tu druhého náboženství, vzniku sekt a i pronikání křesťanství. V 70. letech 19. století v Japonsku působili křesťanští misionáři, ale málokterý japonec se odvrátil od šintoismu.

Důležitým jevem v nedávné historii japonského náboženství je vzrůst *šinkó šúkjó* („nových náboženství“); mnoha nových sekt, které začaly vznikat od začátku 19. století při zhroucení *šógunského* feudalismu. Tyto sekty byly většinou směsicí šintoismu a buddhismu, ale od restaurace dynastie Meidži přebírají některé z nich i elementy křesťanství a jiných vyznání.

Svět duchů

Japonské slovo *kami* se často překládá jako „božstvo“, ale ve skutečnosti označuje širokou škálu duchovních bytostí, nadpřirozených sil a „esencí“. Praví se, že je jich nekonečné množství. Někteří *kamiové* jsou *oni*, démonští, mstiví duchové; jiní jsou kompilací laskavých importovaných buddhistických a taoistických božstev.

Další významnou kategorií *kamiů* tvoří duchové předků. Šintoismus věří, že duše člověka se po smrti stává *kamiem*, a *kamiové* se uctívají v domácích svatyních. Někteří *kamiové* předků se mohou stát objektem rozšířenějších kultů.

Nejznámějšími *kamii* jsou antropomorfní bohové a bohyně, kteří se vynořili ve „věku bohů“. Jsou to „nebeští *kamiové*“ jako Amaterasu a „pozemští *kamiové*“ jako Okuninuši, ochranný bůh Japonska. K dalším hlavním *kamiům* patří Inari, bůh rýže.

Takzvaných „sedm šťastných bohů“ zahrnuje rozmanité kladné postavy. Nejpopulárnější jsou Daikokuten a jeho syn Ebisu, kteří oba představují blahobyt. Zbývajícími pěti božstvy jsou Benten (bůh zručnosti v umění), Fukurokudžu (bůh oblíbenosti), Hotei (bůh velkodušnosti), Džurodžin (bůh dlouhověkosti) a Bišamonten (bůh laskavé autority).

Japonský buddhismus uctívá v duchu mahájánské tradice početný zástup bytostí známých jako *bucu* a *bosacu* (*buddha*, *bódhisattva*). V japonském buddhismu vynikají zejména tři z těchto božských bytostí: Amida, Kannon, Džizó.

V lidovém uctívání jsou rozdíly mezi šintoistickými *kamii* a buddhistickými *bosacu* a *bucu* velmi mlhavé. *Kami* i *bosacu* se považují v podstatě za doplňkové a četná božstva jsou významná pro obě víry.

Posvátné texty

Nejstaršími a nejdůležitějšími psanými projevy k šintoismu jsou dva velké eposy z počátku 8. století n.l.: *Kodžiki* a *Nihonšoki*. Ani jeden není „písmem“ ve smyslu božského zjevení. Je to spíše kroniky založené na genealogii. K dalším spisům patří *manjóšú*, rozsáhlá antologie poezie s básněmi na náboženská, mytologická i světská témata, *Fúdoki*, provinční kroniky obsahující legendy o místních *kamiech*, a *Engišiki* – soubor rituálních modliteb k veřejným obřadům *norito*.

Nejvýznamnějším textem japonského buddhismu je *Lotosová sůtra*, založená údajně na kázáních samotného Buddha. Co do důležitosti hned za ní následuje *Sluneční sůtra*. Mezi mnoha dalšími uctívanými texty japonského buddhismu jsou i původní spisy mistrů, jakými byli Kóbó Daiši, Dengjó Daiši, Hónen, Šinran a jiní. Pro zen jsou charakteristické také *kóany*, (posvátné hádanky), konstatování podobná *mantrám* či záhadné, někdy zdánlivě nesmyslné otázky ke kontemplaci.

Posvátná místa

Dvěma hlavními typy posvátných budov v Japonsku jsou buddhistický chrám (*otera*) a šintoistická svatyně (*džindža*). Je tu také dost značný, i když mnohem menší počet křesťanských kostelů.

Japonské buddhistické chrámy mají vzor v čínských. *Otera* se skládá většinou z komplexu budov dost podobným způsobem jako středověký křesťanský klášter. *Kondó* neboli hlavní síň obsahuje Buddhovy sochy. Navíc je tu *daikodó* čili síň kázání, pokladny, sklady, kněžské ubytovny a zpravidla čtyřpatrová pagoda, v níž se uchovávají posvátné ostatky. Kde je to možné, obklopuje komplex zpravidla zahrada, jejíž některé části jsou samy posvátnými místy.

Typická šintoistická *džindža* je komplex několika budov a je skoro vždy umístěna v přírodním prostředí. Nejstarší *džindže* byly posvátné pozemky pod širým nebem, třeba kolem

uctívaného posvátného objektu, jako je strom nebo kámen. Uzavřené svatyně se začaly objevovat brzy po začátku našeho letopočtu.

Hlavní budovou *džindže* je za posvátnou bronou (*torii*) je *honden* (hlavní síň) se sochou *kamie*, před níž se smí předstoupit po rituální očištění – omytí rukou a vypláchnutí úst.

Posvátné jsou i hory a jiné přírodní objekty. Snad nejznámější je hora Fudži, uctívaná jako šintoistické božstvo mnoha tisíci poutníky.

Svátky

Japonské náboženství má hojnost místních svátků a obřadů. Vedle všeobecně rozšířených svátků jako je Nový rok a svátek předků Obon má každá šintoistická svatyně a skoro každá buddhistická sekta vlastní kalendář. Společné rituály zahrnují pohřby, prováděné téměř vždy podle buddhistického ritu. Pro většinu komunit je nejvýznamnějším šintoistickým rituálem výroční místní svátek *macuri*.

Vedle účasti na komunálních obřadech chodí velmi mnoho Japonců do chrámů a svatyní individuálně. Ve svatyni provede věřící napřed očištné omytí, vypláchne si ústa a umyje ruce. Modlitba se pronáší se sklopenou hlavou a sepjatýma rukama.

Jedním z nejběžnějších rituálů přechodu je *omijamairi*. Několik měsíců po narození je dítě vzato do svatyně, kde je kněz očistí.

Nebe a peklo

Šintoismus se zabývá především tímto světem a životem a proto obsahuje pouze víru, že duch člověka přežívá i po smrti a považuje se za součást společnosti.

Záležitosti smrti a toho, co se děje po ní, jsou ústředním bodem buddhistických tradic. Existuje mnoho buddhistických „nebí“, např. Čistá země. U sekt Čisté země vede cesta k *nirváně* přes znovuzrození v Čisté zemi, kde může zesnulý dosáhnout osvícení. Teoreticky je možné, aby člověk dosáhl *nirvány* „tvrdou cestou“ intenzivní meditací.

Staré víry v moderním světě

Starověká japonská společnost byla organizována do *udži* čili klanů a šintoismus byl těsně spjat s kolektivními hodnotami. *Ie* čili rozšířená rodina, která nahradila *udži* po prosazení feudalismu, dala vznik hluboce zakořeněnému důrazu na rodinu. Příslušnost člověka ke svatyni určuje dodnes jeho *ie* a tento fakt přispěl i ke vzniku tzv. „nových náboženství“.

Ženy hrály po staletí v náboženském životě poměrně podřadnou roli, i když je známo několik vládnoucích císařoven. Ale kolem roku 800 prakticky skoncoval vliv čínského konfucianství a jeho silně patriarchální ideologie s touto ranou rovností statutu obou pohlaví.

V nedávných letech začalo tradiční japonské názory a praktiky ovlivňovat celosvětové ženské hnutí. Ženy se více začleňují do šintoistických rituálů a vzrostl také počet šintoistických kněžek.

Nová náboženství

Od počátku 19. století vznikla v Japonsku řada duchovních hnutí, kterým se kolektivně říká „nová náboženství“ (*šinko šukjo*). Většina je odvozena ze šintoismu, i když skoro do všech pronikly silné ideje z různých zdrojů včetně buddhismu, čínských tradic, křesťanství i západního okultismu.

První nová náboženství vznikala ne pozadí vzrůstajících společenských zmatků za zhroutení tokugawského šógunátu. Povstala řada nových sekt, vedených zpravidla charismatickými

vůdci. Sekty vznikají dodnes. Protože navštěvování chrámu se zakládalo na *ie* (viz výše), mnoho nových náboženství vzniklo, aby naplnilo duchovní potřeby lidí nově příchozích do určité oblasti. Některé sekty se zaměřily na senzitivní mladé lidi a na „vymývání mozků“. Jednou z nich je Óm šinrikjó, jež má na svědomí plynový útok v tokijském metru v roce 1995, který zabil několik lidí.

Podle jednoho odhadu existuje dnes na dvě stě tisíc nových náboženství vzniklých sloučením idejí více původních tradic. Tato skutečnost dobře demonstruje pokračující vitalitu japonského sklonu slučovat složky mnoha různých duchovních a kulturních tradic.

Ostatní náboženství

Kmenové tradice

Jedná se o tradice domorodých obyvatel a proto je jejich distribuce silně geograficky a etnicky definovaná. Z toho důvodu nelze přesně určit příčiny specifických zdravotních problémů těchto skupin. Proto se jim zde dále nebudeme věnovat.

Novodobé sekty

Sekty vzniklé během 19. a 20. století převážně v Evropě a Severní Americe, jako jsou svědkové Jehovovi, mormoni, moonisté, scientologové, satanisté aj. nepředstavují velké skupiny v poměru k jiným náboženstvím a proto jim nebude věnován větší prostor. Přesto u nich existují praktiky, které pozitivně nebo negativně ovlivňují především duševní zdraví jejich přívrženců.

OVLIVNĚNÍ ZDRAVÍ A VÝVOJE

Mužská obřízka

Mužská obřízka je tradičním úkonem židů a muslimů. Obřízce se podrobuje každý židovský chlapec zpravidla osmý den po narození a každý muslimský chlapec ve věku 8-12 let. Rituálně představuje u židů vstup do židovské komunity a účast na její úmluvě s Bohem, u muslimů je aktem čistoty, který sice není povinný, ale velmi často prováděný. Operace spočívá v odstranění předkožky penisu a četnost komplikací se pohybuje mezi 5-10%. Dokud nebyla prováděna za aseptických podmínek, bylo toto číslo vyšší. Nejzávažnější komplikací je sepse, která se vyskytuje velmi zřídka, ale může být příčinou smrti.

Karcinom penisu

Široce diskutovaným tématem je protektivní vliv obřízky na karcinom penisu. Této problematice se věnovalo mnoho studií, často s protichůdnými výsledky. Wolbarstův soubor 1103 pacientů s karcinomem penisu neobsahoval ani jednoho obřezaného muže [11]. Proto usoudil, že obřízka chrání před skvamózním karcinomem. Rizikovým faktorem vzniku karcinomu bylo hromadění smegmatu v prepuciálním vaku. Karcinom penisu byl však později hlášen i u obřezaných mužů [3], takže původní Wolbarstova hypotéza o protektivním účinku obřízky není přesvědčivá. Navíc pokud srovnáme incidenci karcinomu penisu v USA (2,1 na 100000), kde se obřízka provádí u většiny novorozenců, s Dánskem (1,1 na 100000) a například Japonskem (0,3 na 100000), kde se obřízka provádí zřídka, hypotéza o protektivním účinku obřízky neobstojí.

Příčinou skvamózního karcinomu penisu (a také karcinomu hrdla děložního u žen) je human papilloma virus (HPV) typy 16 a 18 [9], který se šíří pohlavním stykem. Vznik karcinomu z buněk infikovaných HPV urychlují další faktory jako například kouření.

Balanitis a balanopostitis

Balanitis je zánět glans penis, balanopostitis postihuje kromě glans také předkožku. Tyto záněty vznikají častěji v terénu nedostatečné hygieny penisu v oblasti předkožkového vaku, kde se hromadí smegma. To se stává ideální živnou půdou pro bakterie, houby nebo prvoky, které mohou v součinnosti s drážděním samotným smegmatem způsobit zánět. Rizikovým faktorem je fimóza, kdy je předkožka nepřetažitelná přes žalud. Jinak je riziko při dobré hygieně totožné u obřezaných a neobřezaných. Nicméně obřízka je prokazatelně protektivním faktorem hromadění smegmatu a tím i vzniku balanitidy a balanopostitidy.

HIV infekce

Na téma vztahu mužské obřízky a rizikem infekce HIV byla provedena celá řada studií. Zkoumané soubory pocházejí povětšinou z afrických států, kde (bohužel) je infekce HIV nejrozšířenější. Validní studie vykázaly statisticky významnou protektivní funkci mužské obřízky infekce HIV [1]. Za příčinu této skutečnosti je považována větší kumulaci cílových buněk HIV (makrofágy a Langerhansovy buňky) v neodstraněné předkožce [6].

Interrupce

Judaismus, islám a křesťanské církve, bez výjimky, jsou tradičně silnými odpůrci interrupcí. Zdůrazňují právo na život i nenarozeného dítěte. V minulosti byla nemožnost potratu pro křesťany absolutní a církve odmítaly možnost umělého přerušení těhotenství i ze zdravotních důvodů. Porodem byla ukončována i těhotenství reprodukčně nesmyslná (jako anencefalie aj.).

V pohledu na život plodu se světová náboženství v podstatě shodují. Všechna majoritní náboženství uznávají za okamžik vzniku života početí. Rozdíly existují v chápání „hodnoty“ života in utero. Křesťanství a islám považují embryo za plnohodnotný život ihned po početí. Judaismus chápe plod jako „částečný život“ a plnohodnotným se stává poté, co hlavička opustí dělohu. Specifický je pohled buddhismu a hinduismu, pro které jsou „všechny živé bytosti“ hodny života.

Velká shoda panuje i co se týče umělého přerušení těhotenství. Všechna majoritní náboženství uznávají legitimitu interrupce při ohrožení života matky nebo nemožnosti přivést na svět životaschopné dítě. Křesťanské církve zaznamenaly v tomto náhledu velký pokrok během 20. století. Buddhismus a hinduismus považují za nemorální zmaření života každého tvora, pokud se to nerovná záchraně života jiného.

Judaismus se staví k interrupcím, přes svou konzervativnost, se svým typickým smyslem pro praktický náhled reálného života. Interrupce je povolena v případě vážného ohrožení zdraví a života matky či plodu. Zdravím matky se rozumí i zdraví psychické, například při otěhotnění po znásilnění. Každopádně ale se případy řeší individuálně a jsou předmětem diskusí mezi rodinou, lékařem a rabínem.

„Nezabíjejte děti své z obavy před zchudnutím, vždyť My jim i vám obživu ušetříme. A jejich zabíjení je hříchem velkým.“ (Korán 17:31). Také islám ale uznává oprávněnost interrupcí záchranou života matky. Zde platí obecný základ *šarii* o výběru menšího zla.

Půst

Půst existuje v různých podobách téměř ve všech světových náboženstvích. Liší se jak obdobím, ve kterém je předepsán, tak specifickými rysy co se týče objektu půstu. Nicméně hlavní význam půstu spočívá ve zřeknutí se požitků a věcí, které nejsou pro život nezbytné. Tak se může člověk více soustředit na svoji osobnost a očistění mysli a těla, což je nejdůležitější u buddhismu a hinduismu, nebo na svou komunikaci a náhled na Boha – křesťanství, judaismus. U muslimů utvrzuje půst zdravé a bdělé svědomí a utvrzuje člověka v trpělivosti a nesobeckosti.

Nejedná se tedy pouze o půst fyzický od potravin, ale – a to především – oproštění mysli od zbytečnosti s cílem dosáhnout osobnostního posunu. Přesto je fyzický půst neoddelitelnou součástí náboženství a je možno zkoumat jeho dopady na zdraví.

Křesťanské církve jsou k dodržování fyzického půstu velmi liberální vzhledem ke smyslu půstu jako oproštění se od věcí nedůležitých pro život. Proto hladovění není imperativní, ale většinou dobrovolné a pro nemocné není nutné vůbec. Zde se málokdy vyskytují zdravotní problémy.

Muslimský půst znamená naprosté odmítání potravin, nápojů, intimního styku a kouření od svítání do západu slunce v průběhu měsíce ramadán. *„Vy, kteří věříte, předepsán vám jest půst, tak jako byl již předepsán těm, kdož před vámi byli - snad budete bohabojní!“* (Korán 2:183). V islámu čas půstu nastává s příchodem měsíce ramadán, devátého měsíce v roce. Člověk, který se musí v měsíci ramadán postit musí být fyzicky a duševně zdravý, musí dosáhnout plnoletosti a dosáhnout věku pohlavního a rozumového dospívání a musí si být jistý, že je půst fyzicky a duševně nepoškodí. I islám tedy dbá na zdraví věřících. Ovšem dodržení

půstu v období ramadánu může být velkým přínosem pro psychiku muslima a proto je na místě pečlivá rozvaha a případně specifická opatření u půstu nemocných.

U zdravých dospělých osob není krátkodobý i přísný půst, ovšem s přiměřeným přísunem tekutin, škodlivý. Během hladovění se zintenzivní metabolismus a probíhají převážně katabolické pochody vedoucí k získání energie a novotvorbě glukózy z energetických substrátů k tomu uzpůsobených. V první fázi dochází ke glykogenolýze a po vyčerpání zásob jaterního glykogenu jsou katabolizovány lipidy. Část lipidů je přeměněna na acetylkoenzym A, který je substrátem tzv. citrátového cyklu – hlavního energetického mechanismu organismu. Zbytky mastných kyselin s lichým počtem uhlíkových atomů v molekule jsou využity ke glukoneogenezi. Z přebytku vzniklého acetylkoenzymu A vznikají ketolátky, které navozují metabolickou acidózu až s dekompenzací celkového stavu. Právě ketoacidóza představuje nebezpečí u diabetiků.

Nedoporučuje se hladovění delší než 48 hodin pro nežádoucí účinky. Z nich jmenujme například negativní dusíkovou bilanci, nedostatek řady esenciálních nutričních faktorů, kardiální poruchy zapříčiněné nedostatkem minerálů a vzestupem koncentrace volných mastných kyselin.

Vhodné není hladovění také u osob trpících diabetem. Minimálně nemocní s dekompenzovaným nebo dosud nezálečeným onemocněním by neměli dodržovat ramadan [2]. Není větších obtíží u kompenzovaných diabetiků ať u inzulín dependetního typu (IDDM) nebo inzulín non dependentního typu (INDDM) diabetu [7]. V každém případě se zásadně nedoporučuje půst u následujících případů:

- Nedostatečně kompenzovaný IDDM nebo NIDDM
- Pacienti s chabou compliance nedodržující léčebný režim
- Nemocní se závažnými komplikacemi diabetu jako nestabilní angina pectoris nebo nekontrolovaná hypertenze
- Pacienti s anamnézou diabetické ketoacidózy
- Těhotné diabetičky
- Pacienti s interkurentními infekcemi
- Pacienti trpící kvantitativními poruchami vědomí
- Dvě nebo více epizod hypo- nebo hyperglykémie během ramadanu

Pečlivé individuální zvážení půstu je na místě u všech diabetiků, nedoporučuje se hladovění u pacientů trpících nadváhou.

Antikoncepce

Otázka antikoncepce je široce debatována i ve spojitosti s náboženstvím. Jak se tedy různá náboženství staví k antikoncepci?

Kromě antikoncepce typu nitroděložního tělíska, které je souhrnně odmítáno pro maření již započatého života, jsou pohledy náboženských skupin rozdílné.

Pro buddhismus, hinduismus a islám je antikoncepce nejen přijatelná, ale i vítaná – sex je považován za druh zábavy a potěšení a antikoncepční prostředky negují obavy z otěhotnění, což zkvalitňuje pohlavní styk. Některé minoritní islámské proudy vidí ženu jako nástroj plození a antikoncepci považují za nemorální. Z drtivé většiny je však u muslimů rozhodnutí o použití antikoncepce ponecháno na manželských párech.

Také judaismus v souladu se svou praktičností antikoncepci neřeší a každý židovský pár se může dobrovolně rozhodnout.

Poněkud jinak je tomu u křesťanství. Protestantské církve se na antikoncepci dívají ve směs pozitivně a nezakazují ji.

OBSAH

ÚVOD:	3
CÍL PRÁCE:	3
<u>VZNIK A HISTORIE NÁBOŽENSTVÍ</u>	4
<u>Judaismus</u>	4
Úvod	4
Historie	5
Bůh	6
Mesiášství a vykoupení	6
Posvátné texty	7
Významné osobnosti	7
Posvátná místa	8
Období	8
Rituály přechodu	9
<u>Křesťanství</u>	10
Historie	10
Zjevení a pravda	11
Posvátné texty	12
Světcí a andělé	12
Posvátná místa	13
Svátosti, svátky a liturgie	13
<u>Islám</u>	14
Úvod	14
Historie	14
Bůh	16
Posvátné texty	17
Šaría a islámské právo	17
Posvátná místa	17
Povinnosti	18
<u>Hinduismus</u>	19
Úvod	19
Historie	19
Bohové a bohyně	20
Posvátné texty	21
Cesty k vysvobození	21
Posvátná místa	22
Karma, smrt a znovuzrození	22
<u>Buddhismus</u>	23
Úvod	23
Buddha	23
Rozvoj buddhismu	24
Nebeské bytosti	25
Slova dharmy	25
Cíl života	25
Posvátná místa	26

<u>Čínské tradice</u>	27
<u>Úvod</u>	27
<u>Bohaté tradice</u>	28
<u>Nebeská říše</u>	28
<u>Posvátné texty</u>	29
<u>Posvátná místa</u>	30
<u>Japonské tradice</u>	32
<u>Úvod</u>	32
<u>Víra a soužití</u>	32
<u>Svět duchů</u>	33
<u>Posvátné texty</u>	33
<u>Posvátná místa</u>	33
<u>Svátky</u>	34
<u>Nebe a peklo</u>	34
<u>Staré víry v moderním světě</u>	34
<u>Nová náboženství</u>	34
<u>Ostatní náboženství</u>	36
<u>Kmenové tradice</u>	36
<u>Novodobé sekty</u>	36
<u>OVLIVNĚNÍ ZDRAVÍ A VÝVOJE</u>	37
<u>Mužská obřízka</u>	37
<u>Interrupce</u>	38
<u>Půst</u>	38
<u>Antikoncepce</u>	39
<u>Modlitba <i>salát</i> a pohybové ústrojí</u>	40
<u>Vitamin D a odívací zvyky islámu</u>	40
<u>Dermatologické obtíže u Sikhů</u>	40
<u>OBSAH</u>	41
<u>ZDROJE:</u>	43

ZDROJE:

1. Auvert B, Taljaard D, Lagarde E, Sobngwi-Tambekou J, Sitta R, et al. **Randomised, controlled intervention trial of male circumcision for the reduction of HIV infection risk: The ANRS 1265 trial.** *PLoS Med.* 2005;2:e298;
2. Bashir Q. **Diabetes in Ramadan.** *J R Soc Med;* 2002;95:489-490;
3. Boczko S. Freed S. **Penile carcinoma in circumcised males.** *N Y State J Med* 1979;
4. Coogan MD. **Historie náboženství;** *Kněžní klub, Balios* 1999.
5. Diamond TH, Levy S, Smith A, Day P. **High bone turnover in Muslim women with vitamin D deficiency.** *Med J Aust.* 2002 Aug 5;177(3):139-41.
6. Donoval BA, Landay AL, Moses S, Agot K, Ndinya-Achola JO, Nyagaya EA, MacLean I, Bailey RC. **HIV-1 target cells in foreskins of African men with varying histories of sexually transmitted infections.** *Am J Clin Pathol.* 2006 Mar;125(3):386-91;
7. Herber D. **Endocrine response to starvation, malnutrition, and illness.** *DeGroot Ly (Edr), Endocrinology. Third edition, vol 3, Philadelphia: Saunders,* 1995; PP 2663-2678;
8. Kanwar AJ, Kaur S, Basak P, Sharma R.; **Traction alopecia in Sikh males.** *Arch Dermatol.* 1989 Nov;125(11):1587.
9. Poland R. **The question of routine neonatal circumcision.** *New Engl J Med* 1990;
10. Reza MF, Urakami Y, Mano Y. **Evaluation of a new Physical Exercise Taken from Salat (Prayer) as a Short-Duration and Frequent Physical Activity in the Rehabilitation of Geriatric and Disabled Patients.** King Faisal Specialist Hospital and Research Centre;
11. Wolbarst AJ. **Circumcision and penile cancer.** *Lancet* 1932.;